

A SZÉCHÉNYI-ORSZÁGOS-KÖNYVTÁR MEGALAPÍTÁSA.

KOLLÁNYI FERENCZTŐL.

(Egy melléklettel és három hasonmással a szövegben.)

Az 1790. évi országgyűlés meghozta az első törvényt a magyar nyelv jogáról. A törvény nem nyújtott sokat, de biztosította nyelvünk természetes jogát és szentesítette a hazafiak abbeli törekvését, hogy a magyar nyelv »terjedjen és csinosodjék«. A magyar nyelv, a melyet annyi veszély fenyegetett II. József császár törekvéseiben, s a melyért annyi kitartással küzdöttek a nemzet jobbjai.

A küzdők sorában, a kik a jobb jövő reményében igyekeztek »erőt venni a bal időn«, látjuk gróf Széchényi Ferenczet is.

A midőn 1787-ben súlyos betegsége s főképpen II. Józsefnek alkotmányellenes intézkedései arra bírják, hogy lemondjon kir. biztosi hivataláról és egyéb méltóságairól, búcsút vesz a politikától és »hazája szomorú sorsa felett érzett szomorúságában — írja ő maga — vigasztalást keresvén«, más irányban kíván az országnak javára lenne. Ismereteinek gyarapítására külföldi utazásokat tesz, szorgalmasan utána néz gazdaságának, több időt szentel könyveinek, és keresve-keresi az alkalmat, hogy hasznos szolgálatokat tegyen a serdülő magyar irodalomnak. Több író emberrel már előbb is összeköttetésben állott, sőt nem egy volt köztük, a kiket anyagilag is támogatott. Most még sűrűbben érintkezik velük, még többet tesz értük, úgy hogy csakhamar az írók egész táborára veszi körül, a kik nemcsak szeretetreméltóságát dicsérik, hanem hálás lekötelezettjeinek is vallják magukat.

Talán a legelső azok közt, a kik pártfogásával dicsekedhetnek, Kónyi János strázsamester uram az Eszterházy-ezredben, a ki már 1782-ben 110 forintot kap tőle Ganganelli levelei fordításának kinyomatására, és két év múlva, a mikor megvált a katona-

ságtól, újból vagy pénzbeli segílyt, vagy pedig valamely alkalmazást kér tőle, bizonyára nem eredménytelenül.¹

Teschedik Sámuel szarvasi lelkésznek a magyar földművelés állapotáról írt német nyelvű munkája, szintén az ő költségén jelent meg magyarul Pécsen, 1786-ban.

Ugyanezen évben Révai Miklós megküldvén neki »Költeményes Gyűjteményének első darabját«, elpanaszolja, hogy már két ízben nem tudta munkáit megjelentetni az ígért határidőre, »a miért nagyon vesztette hitelét a Magyarság előtt. Most is tsekélyül jó a segedelem«. Azért első sorban hozzá folyamodik, hogy adjon neki »ha csak költsön is legalább 50 aranyat, a mennyivel megerősödvén, a Szent Leopoldi Pesti vásárra — a többi öt Darabokat is kibocsáthassa. Akkor már nyilvánosan látván a Magyarság, hogy vagyon valami a dologban, azonnal oly buzgón fogja őt elősegíteni, a mint első ígéretére felgerjedezt, kivált hogy megint oltsóbban szándékozik adni a darabokat«.²

S midőn 1797 végén bajban van, ismét nála keres segítséget. »A kegyelmes úrnak olly sok ízben hozzám mutatott hajlandóságát — írja Esztergomból december 26-án kelt levelében — tudom, csak azzal az egyel érdemelhettem, hogy Magyar szívemet, melyet különösen a Magyar Literaturának előmozdításában buzgódo igyekezetemmel mutattam, betsülte bennem a kegyelmes úr.«

Elmondja azután, hogy minden baja onnan származik, hogy hajlandósága ellenére szerzetbe lépett; mert ettől fogva ezer felé kellett küzködnie, hogy olyan életpályára jusson, a melyen »nyugalomban és jelesebben szolgálja hazáját«. Míg azonban ezt elérte, más mindenféle nyomorúságba keveredett. Dolgozott az irodalom terén és belebukott. Győrről kilencz esztendeig tartott fenn egy rajzoló iskolát, a mire ráfizetett. Ilyen adósságokkal jött Esztergomba éppen a téli időben. Fizetését úgyszólván teljesen elnyelték tartozásai, úgy hogy alig birt tengődni. Sőt nem volt elég hogy rongyokban járt, hogy a szükséges könyvekre nem tudott szert tenni, hanem még hitelezőinek szidalmait is kellett tűrnie.

»Kesergés, inség és tsaknem kétségbeesés az életem,« olvasuk levelében. A Magyar Literaturának üzésében naponként hül

¹ A gróf Széchényi-család levéltára a M. N. Múzeumban. I. kötet, 9. szám, III. csomag, 56. sz.

² U. ott.

buzgóságom, elhal minden elevenségem. Kegyelmes Úr! esedezem alázatosan, méltóztassék ezen inséges állapotomat kegyesen érző szívére venni. Elveszek egészen, ha csak olyan Nagyságok nem segítenek rajtam, kiket a Hazaszeretés, a közjóért buzgódo jámbor fiakon való könyörületességre szokott indítani. Ezeknek számokban főképen a Kegyelmes Úrban vetem bizodalmamat. Méltóztassék kegyes jószántából valami segedelmet nyújtani, hogy csak vagy egy részében is könnyebbüljön olly igen megszorult és elkeserítettett állapotom. A Kegyelmes Úrnak nemesen gondolkodó Nagy-Lelke abban fogja gyönyörűségét találni, hogy Édes Hazájának bennem egy buzgón és hasznosan munkálkodó szolgáját fogja holtából ezen kegyes adakozásával új életre támasztani. Lekötelez magának egy olly jámbor szívet, a ki a háláadatosságot mind magában, mind nyilván holtig fogja legédesebb és legszentebb kötelességének tartani« stb.¹

Nem ismerjük Széchényi válaszát, de meg vagyunk róla győződve, hogy mint annyi más esetben, ezúttal is meghallgatta a hozzá kiáltó szavát.

Belnay György pozsonyi akadémiai tanár 1792-ben úgy nyilatkozik »vajha mindnyájan olyanok volnának a mi Magyarjaink, és aképpen gondoskodnának a közjónak előmozdítása eránt, mint Széchényi gróf, minő virágzó állapotba jutna akkor édes Hazánk! S melly készek lennének a szép Mesterségekre és Tudományokra az iffjak!« Őt magát valami benső ösztön szüntelen arra unszolja, hogy külföldre utazzék, »de korántsem azért, hogy ott napjait gyávaságban töltsé, hanem hogy magát kimívelhesse«. Legjobban Rómába kívánczik. Hogy azonban ide eljuthasson, arra őt egyedül Széchényi segítheti.

Nagyváthy János gazdasági írónak 436 frtot ad kölcsön, hogy Mezei Gazdait kinyomathassa. A munka azonban lassan fogyott, bár az író utóbb már féláron kínálta. 1792 deczember utolsó napján ezzel menti magát Nagyváthy, hogy adósságát mind-ezideig nem törleszthette.

Dechy Sámuel, a Magyar Kurir szerkesztője, szintén adósa volt már régebről 1767 forinttal. 1793-ban hosszú levélben menteti magát, hogy eddig nem fizetett s ígéri, hogy egy év alatt

¹ Széchényi levéltár. I. kötet, 9. szám, III. csomag, 56. szám.

teljesen törleszti adósságát. Hogy azonban ez még hét év multán sem történt meg, azt Dechynek egy 1800 ápril 15-én kelt leveléből tudjuk, a melyben hivatkozással arra, hogy előfizetői évről-évre fogynak, a bécsi élet pedig napról-napra drágul, arra kéri a gróft »részesítse őt azon kegyelmességben, melyet több magyar tudóssal bőven közlött«, és a még fennmaradt több mint 1000 frtra rúgó összeget engedje el neki. A mit meg is nyert.

Görög Demeter és Kerekes Sámuel, a Bécsben megjelenő »Hadi Történetek« és »Magyar Hirmondó« kiadói szintén tanúságot tesznek arról, hogy Széchényi »hazánk több tudósainak fáradozását ezer forintokat meghaladó summákkal felsegítette«. Mielőtt Nápolyba utazott volna önekik is felajánlotta támogatását, a melyet akkor nem akartak igénybe venni. 1793-ban azonban némely mappák kiadására 600 frtot kérnek tőle kölcsön. A következő évben pedig egy magyar nyelvtan kiadására kérnek 300 frtot. Mindkét kérelmük teljesül.

Andrád Sámuel orvos, midőn szélütés érte és a különféle fürdőkben kiköltekezett, hasonlóképpen a grófnak panaszolja el »példátlan nyomorúságos állapotját. Hogy éhen ne veszszen — írja — könyveket kezdék írni, melyek nekem nem kenyeret, hanem adósságot okozának. Azután a »Virágos Kert« című Journálhoz fogék, de Mélt. consiliarius Lányi úr olyan tudósítást tétete ártatlan írásom ellen a »Magyar Hirmondó«-ba, melly ez úttal is a gégemet megmettzé«. 1794 elején kölcsön kér tőle 50 frtot. Meg is kapja; de nem képes visszafizetni. 1795-ben arra kéri tehát »hogy befolyásával Pesten vagy Budán egy legalábbvaló császári kis kenyeret exoperáljon neki, mert így reményli, hogy ott apróság-munkácskáinak kinyomtatásokra és eladásokra alkalmatossága lévén, úgy lassan-lassan segedelme is eshetik rajta«.

A siklósi főszolgabíró is fennen hirdeti 1794 augusztus 16-án kelt levelében, hogy Széchényi vezette ki »a tehetetlenségnek szugolyából a munkás tehetőségnek téres piatzára«.

Németh László győri tanár szintén bizonyítja 1795 november 17-én kelt soraiban, hogy Széchényit, »mint legnagyobb elősegítő-jeket úgy tisztelik a tudományok és tudósok hazánkban«. Ugyanekkor két kis munkáját küldi meg neki, és egyben felkéri, ha valahol üresedés lenne, segítse őt valami titkári, könyvtárosi vagy levéltárosi álláshoz.

Bacsányi János is, »miután élnie kell«, kénytelen hozzá segítségért folyamodni. »Ha valamivel engem segíteni méltóztatik Exczellenccziád — írja Bécsből 1796 szeptember 27-én, — valaha boldogabb állapotba jutván, vissza fogom téríteni a többivel; ha pedig előbb el kellene mennem az élők közül, hogysen eleget tehetnék kötelességemnek, enyhítse meg Exczellenccziádnak ebbéli kárát az a gondolat, hogy a mint tőlem kitelhetett is, igyekeztem szolgálni annak a Hazának, a melyért áldozatokat tenni Exczellenccziádnál szokássá vált.«

Vályi András tanár a pesti egyetemen 1797-ben felkéri, hogy munkájának III. kötetét neki ajánlhassa, és hogy könyvét az ő arczképével »nevezetesséthesse«. 1798 január 10-én pedig, bár jól tudja, hogy »az ilyen esedezésekkel mindenfelől ostromoltatik, s mint a méhek úgy tolonganak a szürkölködők — a gróf — könyörülő Kassához«, nem tudván magán másként segíteni, arra kéri, hogy bár küldött neki a munka kiadására 100 frtot, könyörüljön rajta, hogy a III. kötetet új teher nélkül kinyomathassa, »mivel sokkal nagyobb az ő szegénysége és nyomorúsága, mint a Haza gondollja«.

»Valamint többnyire minden ügyetlen literátorok«, úgy Csokonai is az ő »nagylelkében s hazafiúi kegyelmes szívében találta fel a segedelmet. De mivelhogy minden közjóra czélozó planuma a Magyaroknak vagy a költség, vagy a pártfogók nem léte miatt, hol az irigység, hol más szerencsétlenség miatt, még eddig részént füstbe ment, részént szikrát sem kaphatott«, ennél fogva 1798-ban is »az Új Mindenest Gyűjteménynek homlokára kívánta a hazaszerette Széchényi-nevet függesztetni, és azt teljes megalázódással a grófnak oltalmába ajánlani, főhajtva könyörögvén, hogy azt hatalmas szárnyai alá venni és a világra lelendő kijöhetésre felsegélteni méltóztassa«.

Szvorényi Mihály karádi esperes-plébános és egyháztörténetíró 1799-ben szintén az ő pártfogását kéri valamely egyházi kitüntetés elnyerése czéljából. 1801-ben pedig valami más irányú foglalkozáshoz óhajtana támogatásával jutni. Könyvek közt növekedvén fel, ezek közé kívánczik vissza. Kéri tehát segítse őt valami irodalmi, vagy tanári álláshoz. Megelégednék azzal is, ha udvari káplánja és könyvtárnoka lehetne.

Tertina Mihály nagyváradi profesor 1799-ben csak arra

kéri, hogy könyvét neki ajánlhassa; 1801-ben pedig már 6000 forintot kér tőle kölcsön.¹

Milyen mérveket ölthetett Széchényinek az irodalom munkásaival szemben tanusított nagylelkűsége, megítélhetjük abból a körülményből is, hogy Kovachich Márton, a kivel szintén már régebben összeköttetésben állott, 1796 nyarán indítatva érzi magát arra kérni őt, hogy az író emberekkel szemben eddig tanusított bőkezűségét, ha nem is szünteti be teljesen, legalább szorítsa bizonyos határok közé, mert kevesen vannak köztük olyanok, a kik tanulmányaikkal előbbre haladnak, még kevesebben, a kik a kiválók közé emelkednek; és sokkal jobb lenne azt a pénzt, a mit néhány ismeretlen ember így elvon tőle, saját gyűjteményeire fordítani. Eltekintve attól, hogy minden ilyen kezdő könnyen azt képzelheti majd magáról, hogy joga van ezekhez a segélyekhez, és ha azt tapasztalja, hogy más talán nagyobb mértékben részesül ebben mint ő, csupa irigységből még rágalomra is vetemedik.²

Széchényi mindannak fejében, a mit az irodalom érdekében ilyen módon áldozatul hozott, nem várt s nem kívánt egyebet, mint hogy az illető íróemberek további munkálkodásukkal hasznára legyenek a hazai tudományosságnak. Azok közé a teljesen önzetlen, igazán szerény emberek közé tartozott, a kik irtóznak attól, hogy égis magasztalják minden lépésüket. Ő magában a jó cselekedetben találta meg a maga jutalmát, abban a tudatban, hogy jól cselekedett.

Nem mondjuk, hogy teljesen érzéketlen volt a magasztalások iránt, de nemcsak nem áhítozott ezekre, hanem a hol tehette, ki is tért előlük.

Midőn egy ízben Kovachich arra kérte őt, engedje meg, hogy munkáját neki ajánlhassa, a következő szavakkal adta meg ehhez beleegyezését: »hogy példámat követve mások is hasznos szolgáltatokat tegyenek a hazának, az ajánlást köszönettel elfogadom. Kikötöm azonban, hogy az előszóban ne dicsőítsen, mert nem szenvedhetem az olyan dicséreteket, a melyek a gazdagságnak szólnak, ha mindjárt jó célra fordítatik is az. Semmi

¹ Mindezek a levelek megvannak a Széchényi-levéltárban. I. kötet, 9. szám, III. csomag, 56. szám.

² U. ott.

érdemem sincs abban, hogy őseimtől vagyont örököltem, és hogy ezt kötelességem szerint gyermekeim számára megőrzöm«. ¹

A mit azonban íróink az ő kívánságára elhallgattak a nagy nyilvánosság előtt, azt annál szabadabban mondták el egymás között, magánleveleikben, a midőn minden tartózkodás nélkül adhattak kifejezést annak a csodálatnak, a melylyel egyénisége eltöltötte lelküket. »Örülj Széchényinek — írja Horváth Ádám Kazinczynak 1789 szeptember 9-én — és imádkozz, hogy ő éljen és több lelket megnyerjen.« ²

Ugyanezen évben Kazinczy ezt írja Aranka Györgynek: »Széchényi egy szent hazafi. Igen tanult, igen nyájas, igen jó ember. A ki őtet látja, hazafiságát hallja, azonnal hozzá fog az íráshoz.« ³

Széchényit nemesak nagylelkű adományai miatt tartották oly nagyra az irodalmi emberek, hanem mert azt tapasztalták, hogy a csüggedés szomorú napjaiban, a mikor a hazafias önfeláldozás csaknem kiapadt a folytonos tehetetlenségben, ő nem szűnő bizalommal emeli mind magasabbra a kultura világító szövétnékét.

Nem elégszik meg azzal, hogy anyagi áldozatokat hoz a nemzeti irodalom fejlesztése érdekében, hanem másokat is meg akar nyerni, kivált a vagyonos főrangúak közül, ennek a hazafias törekvésnek. 1789-ben pl. arra szövetkezik Horváth Ádámmal, hogy ez keressen maga mellé magyar tudósokat, ő pedig néhány mágnes jóbarátját veszi rá, hogy mindegyik tartson maga mellett titkárul egy-egy magyar ifjút, a kiknek egyéb dolguk ne legyen, mint a jó német és francia könyveket magyarra fordítani. ⁴

Midőn pedig 1790-ben a Magyar Tudós Társaság létesítésének eszméje foglalkoztatja az embereket, egy főrangúakból és írókból álló előkelő társaság az ő házában tartja ez ügyben tanácskozásait. ⁵

A hazafias érzésen, az irodalom szeretetén, a kiváló lelki műveltségen kívül azonban volt még más valami is Széchényi lelkében, a mi őt az írók táborába vonzotta és ott mind jobban

¹ Kovachich levelezése. A M. N. Múzeum Kézirattárában. Quart. Lat. 43. XIV. kötet. 84.

² Váczy: Kazinczy Ferencz levelezése. Bpest, 1891. II. 120.

³ U. ott. I. 519.

⁴ U. ott. I. 420.

⁵ U. ott. II. 120.

fogva tartotta: a könyvnek szeretete. Oly mértékben volt ez meg nála, hogy talán nem is annyira az írók iránt érzett rokonszenve kedveltette meg vele a könyveket, hanem megfordítva, a könyvek szeretete keltette fel benne az érdeklődést azok írói iránt.

Úgy látszik a Terezianumban, a hová mint 18 éves ifjú lépett be 1772-ben, nemcsak nemzeti érzése növekedett meg hazafias szellemű tanárainak, Schönewisnernek és Palmának vezetése mellett, hanem az intézet régi gazdag könyvtára, és főképpen tanárának, Denis Mihálynak, a hírneves bibliografusnak hatása alatt, a könyv szeretete is feléledt lelkében.

Később pedig kétségkívül befolyással volt reá azon körülmény, hogy 1779-ben Hajnóczy József, mint ügyvéd oldala mellé került.

Hajnóczy egyike volt kora legbuzgóbb és legavatottabb történetkutatóinak, és az első a világi tudósok sorában, a ki a történeti anyag gyűjtésével foglalkozik. Nagyműveltségű, széles látókörű ember volt, a ki egyaránt érdeklődött a külföldi irodalom termékei és hazánk történelmi multjának emlékei iránt.¹

Széchényi csakhamar felismeri a benne nyert segítséget, és alig pár hónap múlva megbízta őt, rendezze a horpácsi kastély könyvtárát, és egyúttal tegyen neki javaslatot a beszerzendő munkákra nézve is.

Hajnóczy az 1779. év végén fog a munkához és január 26-án már azt jelentheti a grófnak, hogy a szakkatalogussal teljesen elkészült. Egyúttal néhány észrevétel keretében megteszi javaslatát úgy a könyvtár elhelyezésére, mint a beszerzendő munkákra vonatkozólag.

Ha a könyvek jobb helyet nyernek és kényelmesebb szekrényekbe kerülnek, így hangzott jelentése, jobban is lehet azokat elrendezni és számokkal is el lehet majd látni az egyes munkákat. A betűrendes lajstrom csak a tavaszi idő beálltával lesz egybeállítható, miután a könyvtári helyiség nem fűthető. A kisebb iratok külön szekrénybe helyeztettek el. Az aszketikus munkákat legjobb lenne az oratoriumba vinni, hogy a ki Istenhez akarja elméjét emelni, könnyen megtalálhassa azokat. A csonka munkákból kijegyezte a hiányzó lapszámokat. Azokat, a melyekről azt hiszi, hogy egyáltalában nem egészíthetők ki, ha csak valaki az egész művet újból meg

¹ Fraknoi: Martinovics és társainak összeesküvése, Bpest 1880. 100. 1.

nem vásárolja, kereszttel jelölte meg. A kettős példányokat az ablakon helyezte el, a kiselejtezendőket pedig egy külön asztalon. Ha a grófnak nincs valami terve a duplumokkal, néhányat elkérne ezek közül.

A jegyzékbe, a melyet a beszerzendő könyvekről állított össze, egy olyan munka sines felvéve, a melyet vagy maga ne olvasott volna, vagy pedig valami kedvező ismertetést ne tudna róla. Azok czíme mellé, a melyeket tiltott könyveknek tartott, egy N. B.-ét tett. A melyeket kiválóan a gróf figyelmébe ajánlott, azokat egyszer húzta alá. A melyeket pedig méltóknak tartott arra, hogy a gróf által figyelemmel átolvastassanak, azokat kétszer húzta alá. Együttal ajánlkozik, hogy egy másik jegyzéket is készít, a melyben a magyar történelemre vonatkozó megvásárlandó könyvek lesznek felsorolva. Végül figyelmezteti a grófot, ügyeljen a könyv-vásárlásoknál arra is, hogy az egyes kiadások fel ne cseréltessenek, nehogy valamely munkából az egyik kötet más kiadásban legyen meg, mint a másik.¹

A mint Hajnóczy ezen leveléből megítélhetjük, Széchényi 1779—80-ban még nem annyira könyvgyűjtő, mint inkább csak könyvbarát volt, a ki mindenekelőtt azt szerette volna tudni, micsoda könyvek vannak a horpácsi kastély könyvtárában. Ezen érdeklődéssel természetszerű kapcsolatban állott elhatározása, hogy a hiányokat pótolni fogja, és hogy a gyűjtemény együttal szellemi életének hasznos segítőeszköze lehessen, újabb beszerzéseket is tesz. Arra nézve azonban, hogy mit rendeljen meg, annyira nem jött még tisztába, hogy Hajnóczyt hívja fel, állítsa össze a megrendelendő munkák sorozatát. Mik voltak ezek, nem tudjuk. De érdeklél látjuk, hogy Hajnóczy a magyar történelmi munkák megszerzésére külön javaslatot tesz.

Azután jó ideig megmarad Széchényi ezen az úton. Szellemi szükségletéhez mértén jól megválogatva vásárolja könyveit, de minden különös rendszer nélkül, a külföldi és hazai irodalomból egyaránt. Legfeljebb annyiban tapasztalunk nála változást, hogy minél bensőbb lesz érintkezése a hazai irodalmi körökkel, annál nagyobb előszeretettel és gonddal gyűjti történelmünk, irodalmunk írott és nyomtatott emlékeit.

¹ Széchényi Levéltár. I. kötet, 9. szám, I. csomag, 20. szám.

Hajnóczynak egy 1792-ben Kovachich Mártonhoz intézett leveléből tudjuk, hogy már az 1781—82. években lemásoltatott egy nagyobb oklevélgyűjteményt könyvtára részére.¹ 1782-ben pedig megbízta Bollát Pozsonyban, hogy ha értékesebb kéziratokat talál, azokat küldje be hozzá. 1783-ban felajánlják neki megvételre a Sághy-féle kéziratgyűjteményt. Ugyanekkor azzal a tervvel foglalkozik, hogy megszerzi Kollár Ferencznek, a bécsi udvari könyvtár igazgatójának, kézirateit. 1785-ben Kéler Gottfried, az udvari kancellária hivatalnoka Bécsben, hívja fel több értékes okiratra figyelmét, stb.

De nemcsak a kéziratok iránt érdeklődik, hanem a nyomtatványok iránt is.

1781-ben értesíti Bolla Pozsonyból, hogy megküldi a »Magyar Magazin«-nak második részét, »mely épen tegnap jött a Prés alól«. Gräser Rudolf bécsi könyvárusnál már 1784-ben állandóan megrendeléseket tesz. 1785 február 5-én jelzi Kirchknopf Sopronból, hogy egyik embere hírlapokat és naptárakat fog neki szállítani. Junius 15-én viszont a gróf bízta meg őt azzal, hogy a bécsi, brünni, erlangeni és az »Allgemeine Litteraturzeitungen«-t számára megrendelje, stb.

Az 1787. év legnagyobb részét külföldön tölti, hogy megrongált egészségét helyreállítsa. Május 23-án indul el Bécsből Prágába, neje, titkára Ribinyi János, és két szolga kíséretében. Ribinyit, ki irodalmilag képzett ember volt, megbízta, hogy az utazásról naplót vezessen. E feljegyzésekből tudjuk, hogy Széchényi útjában minden iránt érdeklődött, a gyáripár, a mezőgazdaság, az állattenyésztés iránt, stb. Természetesen a könyvtárak iránt is.

Prágában felkeresi az egykori Kelemen-Kollegium könyvtárát, a hol megmutatják nekik a legrégibb mainzi bibliakiadást 1462-ből, a legrégibb szláv bibliát 1475-ből, több kéziratot és levelet. Itt értesül róla, hogy gróf Kinsky használatra átengedte igen tekintélyes könyvgyűjteményét. Úgyisintén, hogy maga a császári könyvtár is, az eredeti alapítványon felül, némely eltörült kolostornak a pénzéből és évi 800 forintból tartatik fenn.

Töplitz-fürdön is találnak egy könyvkötő által fentartott kölesönkönyvtárt, a melyben a szépirodalmi munkákon kívül néhány tudományos művet is láttak.

¹ Kovachich levelezése, XIII., 9.

Drezdában a művészeti és tudományos czélokra előirányzott évi 10,000 forintból 1500—2000 forint jut a könyvtárra, a melyben a legjobban a történelem és közjog van képviselve. A ritkaságok közt megmutatják nekik a Schäffer Faustus által 1457-ben nyomtatott Psalteriumot, Durand Codex Nationalisát, a mit a könyvtár 200 aranyon szerzett meg stb. Láttak egy Korvin-kodexet, Bethlen Wolfgang Historia Transylvaniae, a melyből alig három példány maradt fenn, miután Bethlen a török támadás hírére az összes példányokat a vár pinczéjébe szállíttatta, a hol a tűz martalékává lettek. Ez a példány is csonka volt, mert csak a 832. lapig terjedt, sőt ezen felül is hiányzott belőle egy oldal. Az Annales Ecclesiastici Regni Hungariae című munkából hiányzott a második rész, de hír szerint maga a kézirat odahaza meg lett volna stb.¹

Drezdából Lipcsén, Berlinen, Kölnön, Brüsszelen át Angolországba mentek, a honnan csak az 1788. év elején tértek vissza. Hogy Széchényi nem szorítkozott csupán a könyvtárak látogatására, hanem könyvtárának gyarapítására is volt gondja, mutatja, hogy mielőtt Londonból elutaztak volna, egy nagyobb könyvszállítmányt küldött haza, még pedig nem többé Horpácsra, hanem Czenkre, a hol időközben új kastélyt építtetett magának, a melybe könyvtára is kényelmesebb és díszesebb helyet nyert.

A II. József császár halálával bekövetkezett változás újból a szereplő élet színterére szólítván őt, sem ideje, sem egyéb viszonyai nem engedték, hogy könyvtárának gyarapításával nagyobb arányokban foglalkozzék. Hiszen pl. azon megtisztelő megbízás, hogy a nápolyi udvar koronázási ünnepélyén 1792-ben a magyar nemzetet és királyát képviselje, egymagában 46,476 forintjába került.²

Az 1793. és még inkább az 1794. évtől kezdve azonban annál hatványozottabb lelkesedéssel fog ismét könyveinek és kéziratainak gyarapításához. Összeköttetésbe lép úgyszólván minden jobb hírű külföldi könyvvarussal, több könyvtárnokkal, tudóssal, a kik tömérdek nyomtatványt, kéziratot, földabroszt, metszetet szállítanak neki. Blumauer Antal bécsi könyvkereskedő 1793-tól, Degen W. és Binz bécsi antiquariusok 1794-től, Murr nürnbergi

¹ Széchényi levéltár I. kötet, 12. szám, I. csomag, 9. szám.

² Ugyanott, I. kötet, 4. szám, II. csomag, 129. szám B.

könyvárus 1795-től, Bartsch és Schaumburg Bécsből 1797-től, Thiele Ábrahám Lipcséből ugyancsak 1797-től rendes szállítói.¹

Rendszerint maguk a könyvárusok küldik be neki újabb szerzeményeik jegyzékét, vagy nem ritkán magukat a kéziratokat és nyomtatványokat is, hogy a gróf azokból kiválogassa, a melyeket megtartani akar. Többször azonban ő küld nekik írott lajstromokat, hogy lássák, mire nincs már szüksége.

Ha alkalma nyílik kisebb magánkönyvtárakat is megvesz, mint pl. Roscher kanonok gyűjteményét Prágában, a melyért 1795-ben 1064 forintot adott.

Arra a kérdésre, hogy mit vásárol, egy hírneves cseh író ismerőse azt a felvilágosítást adja, hogy mindent; első kiadásokat, klasszikusokat, magyar történeti, jogi és fontosabb theologiai munkákat, nemkülönben magyar vonatkozású kéziratokat.²

Mindazonáltal a fősúlyt már ekkor is a hungarikákra fekteti. Világosan kitetszik ez Blumauernek 1795 május 25-én hozzá intézett leveléből, a melyben újabb könyvszállítmányt jelez neki. Nincs ezek közt — úgymond — egy sem, a mi határozottan ne illenék bele egy magyar könyvtárba, sem pedig olyan, a mi Exciádnak már meglenne. Olyan szerencsés voltam, hogy találtam néhány munkát, a mely még a Cornides-könyvtárban sincs meg. Miután most már úgyszólván minden szükséges irodalmi készlettel rendelkezem, egy magyar könyvtárnak kellő kiválasztással és kritikával történő gyűjtéséhez, azt hiszem abban a helyzetben leszek, hogy Exczellenciád óhajának tökéletesen eleget fogok tehetni.³

Tőle magától nem jutott el ugyan hozzánk semmiféle nyilatkozat, mely e tekintetben felvilágosításul szolgálna, de egy bizalmas embere, a kit erre nézve minden bizonynyal ő maga tájékoztatott, azt írja 1799-ben, hogy a gróf négy éven át gyűjtötte magyar könyvekből és magyar vonatkozású munkákból álló könyvtárát. Eszerint Széchényi körülbelül 1795-ben fogott hozzá a hungarikák rendszeres gyűjtéséhez.

Miként alakult ki lelkében azon elhatározás, hogy összegyűjti mindazt, a mi hazánkra, annak történetére, irodalmára stb. vonatkozik, legyen az magyarul vagy idegen nyelven, hazai vagy

¹ A Széchényi-levéltárban. I. kötet, 13. szám, I. csomag.

² Dlobatz Gottfried cseh író levele Ribayhoz, 1795. márczius 11-éről.

³ Széchényi-levéltár. I. kötet, III. csomag, 56. sz.

külföldi író által írva, legyen az nyomtatvány vagy kézirat, nem vagyunk képesek megállapítani. A legtöbb része ebben kétségkívül annak a mélységes, mindent átfogó szeretetnek volt, mely szívét nemzete iránt eltöltötte. Egyedül ez termékenyíthette meg lelkét ezzel a fenséges gondolattal. Egyedül ez lelkesíthette őt a mérhetlen áldozatra. És egyedül ez képesíthette őt az óriási munkára.

A milyen páratlan volt hazaszeretete, olyan egyedül álló volt vállalkozása is. Sehol ennek mását nem láthatta, sehol erre példát nem vehetett. És mégis hozzáfogott habozás nélkül. És mégis megvalósította csüggedés nélkül.

Elhatározását, mely az egész nemzeti kulturát ölelte fel, nem egy pillanat szülte. Kétségkívül ott rejtőzött ez lelke mélyén már évek óta, egyre jobban érlelődve, egyre tisztább képet nyerve. De csak 1795 táján látta elérkezettnek az időt, hogy megvalósításához teljes erővel, az egész vonalon hozzáfogjon.

Hanem ettől fogva annál nagyobb erővel dolgozik. Nemcsak a külföldi antiquariusokat használja fel, hanem idehaza is egész sereg munkatársat toboroz magának, nagyrészt az írók sorából, a kik örülnek, hogy valamiben szolgálatára lehetnek.

Ribay György, a kinek magának is nagyon szép gyűjteménye volt a régi vallásos irodalom termékeiből, több éven át kutat az ő megbízásából régi magyar nyomtatványok után, sőt a magáéból is adogat el a czenki könyvtár számára. 1796 február 4-én is arról értesíti Széchényit, hogy mostanában ráér magyar könyveinek jegyzékét elküldeni. Márczius 6-án ismét tudatja, hogy felajánlották neki vételre Károli bibliájának 1612-iki kiadását, a Keresztény Szenékát stb., a melyek nincsenek meg a gróf által hozzá eljuttatott jegyzékben. A következő évben pedig Madách Sándor, Széchényi felhatalmazottja, értesíti a grófot, hogy Ribaytól egy láda könyvet vett meg, mely alkalommal Ribay ismét egy nagyobb könyvgyűjtemény jegyzékét adta át neki.

Görög Demeter beszámolván 1795 november 3-án írt levelében eljárásáról, azzal vezeti be sorait, hogy »megvallja, szégyenli a grófnak könyvet pénzért adni, a kinek úgy is sokkal tartozik, hozzá annyi ízben tanúsított kegyességeért«, de kénytelen vele, miután kijelentette, hogy ingyen nem fogad el semmit. Schwandtner eddig 30 egynéhány forintért vették hollandi papíron a könyvárusnál, de ebből már nem kapni. A kötés 18 forintba került.

A Haditörténetekből papírra nyomott példány nincs, ennél fogva ő a saját példányát engedi át, a melyben a képek is nagyrészen hollandi papírra vannak nyomva. Egy szakasznak az ára közönséges papiroson 5 forint volt, az írópapírra nyomtatott szakaszoknak az ára pedig majd még annyira ment; de ő ezen egyetlen egy írópapírra nyomott complet példányt is ugyanazon áron adja, azaz 25 forintért. A huszárok oszlopa szépen ki van az első szakaszban rajzolva, melyért mindenkor különösen 2 forint járt. A könyvek ára tehát mindössze 66 forint. A »Magyar Hirmondó«-t is küldi legközelebb.

1796-ban Gyurikovits Jánosnak fizet Széchényi különféle másolatok fejében 289 forint 54 krajczárt.

Ugyanezen évben Rát Mátyás arról értesíti, hogy az általa három esztendőn át folytatott »Magyar Hirmondó«-ból teljes példányt nem talál, de ha másként nem lehet, azt az egyet fogja elküldeni, »a melyet avégre kívánt megtartani, hogy gyermekei és jövőendő maradékai néhai igyekezetét láthatnák, és arról magoknak példát vehetnének«.

Vályi András szintén gyűjti Széchényi számára ebben az esztendőben a könyveket és kéziratokat. Midőn később, 1799-ben »Magyarországnak Leírása« című munkájához az egyes vármegyék által beküldött hivatalos adatokat, valamint Bél Mátyásnak egy kéziratát ajánlja fel megvételre, kijelenti, hogy »csak e gyűjtemény kegyelmes elfogadása által remélheti, hogy sanyarú inségében elsüllyedve, nem hagyja őt a gróf vizasztalás nélkül«.

Horányi is igéri 1797-ben, hogy felkeresi őt Czenken minden régi magyar kézírásaival és könyveivel együtt. Pállya István pedig arról értesíti, hogy »megírta mint a debreczeni, mint pedig a kolozsvári rektoroknak, hogy addig is, a míg visitatióra hozzájok meg, igyekezzenek ritkább régi magyar írásokat és könyveket összeszerezgetni, hogy azokat azután magával Pestre hozhassa«.

Rájnys József egy ritka könyvet, Apáczai Csere János Magyar Encyclopediáját (Ultrajecti 1653) ígérte Széchényinek, a ki nem kapván meg a könyvet, türelmetlenkedni kezdett. Mire Rájnys mentegeti magát, hogy az ígért csak akkorra szólott, ha a munkát Komáromban újra nyomták. Írja továbbá, hogy Fabchich József tanárt még mindig nem tudta rávenni, hogy magyar Kálvinját a

grófnak elküldje; azt mondja, hogy még szüksége van rá. Más ritka könyvet még nem talált, de ha talál, értesíteni fogja.

Bolla Márton kegyesrendű áldozárt az Erdélyben található könyvek megszerzésével bízta meg, midőn ez a kolozsvári lyceumban történettanár volt. Bolla leiratta a megszerzendő munkák lajstromát több példányban és szétküldötte ismerőseinek Szebenbe, Enyedre, Marosvásárhelyre, Károlyvárra, Udvarhelyre. Kolozsvárott pedig személyesen adta át barátjainak, azzal a kéréssel, hogy ha vannak ilyen eladó könyveik, jegyezzék fel ezeket a lajstrom szélére.

1798 május 31-én arról értesíti a grófot, hogy a kolozsvári könyvnyomtató műhelyben talált munkákat 61 forint és 15 krajczárért megvette és Pestre szállíttatta. »De már a többi könyv megszerzésével kevésbé boldogul. Egynéhány tanult ismerőse már tapasztalja, hogy eleintén, míglen a dolgot jól által nem nézték, szerfelett bízattanak. Eddig mindössze 35-re megy a Kolozsvárt és Marosvásárhelyt talált könyvek száma, ezek is nem a ritkébbak, majd tsupa csekélységek.« Gyakori kérés, emlékeztetés, unszolás mellett is szinte a pusztá ígéreteknél van. Előre is gyanítván, hogy így leszén a dolog, más utakat is kinézett. Próbául küld két kis lajstromot. Az egyik halotti beszédeket, verseket, dissertatiókat foglal magában 9 kötetben, félbörkötésben. Az árát ennek öt hét alatt 9 aranyról 6-ra sikerült leszállítania. Sem olcsóbban, sem válogatva nem adják. Igaz, hogy van köztük néhány oratio és vers, a melyeket már előbb megküldött, de vannak más régebbiek és ritkébbak is. A másik lajstrom egy református ifjúnak eladó könyveit foglalja magában, a ki a könyvgyűjtésben segítségére szokott lenni.

Szvorényi Mihály 1799-ben néhány kéziratot küld Széchényi czeni könyvtárának, a melyekről elismeri, hogy egyelőre ugyan nem birnak valami nagy értékkel, de egy század múlva bizonyára meg lesz az értékük.

Báthory Gábor Debreczenben is tudakozódott a Budai Krónika után, de a Kollegium könyvtárában nem volt meg. Ha meg lenne, ezt a ritkaságot senkinek oda nem adnák, de a grófnak szolgálnának vele. Matkó István Bányász Csákányának megszerzésére egy barátja vállalkozott stb.¹

¹ Széchényi-levéltár. I. kötet, 9. szám, III. csomag, 56. b.

Mindezeknél jelentősebb, fontosabb szerep jutott abban a munkakörben, melyet Széchényi terveinek megvalósítása teremtetett meg, Kovachich Márton Györgynek. Ennek a bámulatosan szorgalmas, sokoldalú, vállalkozó szellemű, eszmékben gazdag embernek, a kinek munkássága előkészítette a magyar jogtörténet megírását, s akinek nem elég hogy úgyszólván összes terveire ránehezedett a sikertelenség balvégzete, hanem a kinek érdemdús munkásságát is elmulasztotta kellően méltányolni a hálátlan utókor.

KOVACHICH MÁRTON GYÖRGY.

Kovachich a magyar udvari kamara levéltáránál volt alkalmazásban, mint lajstromozó, miután előbb már több éven át az egyetemi könyvtárban is működött, a mikor Széchényi vele 1790 táján megismerkedett. Kiadványai és munkái révén már akkor is országos nevű ember volt, a ki folyton újabb irodalmi vállalatokon dolgozott.

Az 1791. év elején is az iránt keresi meg Széchényit, hogy kézirati gyűjteményéből engedjen át neki néhányat lemásolás céljából. A gróf megígéri neki, hogy a kért dolgokat pesti útjára magával viszi, de kiindulva abból, hogy a köznek válik hasznára, ha a haza polgárainak szánt gyűjtemények minél szélesebb körben vannak elterjedve, arra kéri, hogy a mit a maga, jobban mondva a haza számára leirat, azt másoltassa le — természetesen nem a saját költségén — az ő számára is.¹

A gróf gyűjteményéből később is sok kéziratot kap Kovachich, Hajnóczy utján, a ki 1786-ban elhagyta ugyan Széchényi szolgálatát, de 1790-ben, miután kénytelen volt állásától megválni, mintegy hat hónapon át a vendégszerető czeni kastélyban lakott.

Széchényi kézirategyűjteménye — Hajnóczy mondja el Kovachichnak — leginkább négy különböző forrásból létesült. Az első és egyuttal legnagyobb rész Festetich György gróftól származott, a mely, úgy látszik, egészen a Kollár-féle gyűjteményből állott. A legtöbb okiraton apró jelmondatok olvashatók, melyek Kollár tollára vallanak. A második részt a Széchényi tulajdonában lévő eredeti oklevelek másolatai alkotják, ez azonban nagyon csekély. Az eredetieket Wietoris adta a grófnak. A harmadik rész a Wietorisz-féle gyűjteményből alakult, s megkülönböztetésül ezekre egy W. betű van ráírva. A negyedik a Hajnóczy tulajdonát képező másolatból állott és a gyűjteményben H. betűvel jeleztetett. Meg kell még jegyezni, hogy a Festetich-iratokat György gróf engedte át, és nem apja, és hogy ő minden valószínűség szerint magától Kollártól kapta azokat.²

Kovachich az országgyűlési iratok összeállításához fogván, 1792-ben újból több kéziratot kér Széchényitől, leírás végett. Úgy tudja, hogy főleg az 1622., 1637—38., 1646—47., 1649—1659—1662., 1681., 1728—29., 1741., 1764—65., 1781. évekből vannak meg a gróf birtokában az országgyűlési irományok. Mások is átengedtek neki ilyen iratokat; a primás 47 kötetet, Szapáry 12 kötetet küldött, és most 16 írnok végzi a másolást. Az egész művet 40 vaskos kötetre tervezi, és ajándécul szánta a legközelebbi országgyűlésnek, az ország levéltára számára.

¹ Kovachich levelezése. VII. 56.

² U. ott. 137.

Széchényi ez uttál is megigérte Kovachichnak kérelme teljesítését, de viszont azt kívánta, hogy a kezei közt felhalmozott anyagból másoltassa le az ő számára is azt, a mi könyvtárából még hiányzik. Kovachich vállalkozott is erre, de azt ajánlotta, hogy olcsóbb papirost használjon, mint ő, mert az övé 1000 forintba is belejöhethet.

Mialatt Széchényi gyűjteményéből az iratok egymásután vándoroltak át Kovachichhoz, Hajnóczy, mint a Martinovics által szervezett titkos társaság tagja, az 1794. év nyarán elfogatott. Széchényi attól való félelmében, hogy Kovachich is áldozatul esik Hajnóczyval való összeköttetése révén a végnélküli vizsgálatnak, és irataival együtt az ő gyűjteményéből használatra átengedett kéziratokat is lefoglalják, felkérte küldené vissza mielőbb ezeket.

Kovachich azonban azt felelte a gróf felszólítására, hogy kézírataira még mindég szüksége lévén, egyelőre nem tehet eleget óhajának. De ha a gróf ennek daczára is ragaszkodnék kívánságához, bármely pillanatban kész azt teljesíteni. Egyuttal értesíti őt munkálatairól, terveiről; elmondja mi mindenre vállalkoznék, ha állandóan két, vagy legalább egy írnot tarthatna. De nincs miből. Olyan nyomasztó viszonyok közt él, hogy úgyszólván minden másolást maga kénytelen végezni. Összes fizetése nem tesz ki többet 700 forintnál, de különféle levonások miatt ebből is csak 614 forintot kap kézhez. Ebből 200 forintot elfizet lakásra, a többi nem elég mindennapi szükségleteinek fedezésére sem.

Széchényi 1795 márczius 30-án újból ír e tárgyban Prágából Kovachichnak és hivatkozván arra, hogy a jövő nyáron rendezni akarja könyvtárát, melyet újabb szerzeményekkel gyarapított, ismételten felszólítja őt, hogy augusztus közepéig okvetlenül küldje vissza a nála lévő kéziratokat. Később azután ismét szívesen rendelkezésére bocsátja valamennyit. Egyuttal hajlandónak mutatkozik arra, hogy Kovachich mellett egy írnot tartson, bár öneki is sok a kiadása. Majd felkéri, nyilatkozzék, mennyiért engedné át neki a birtokában levő eredeti oklevelek és kéziratok közül azokat, a melyek a czenki gyűjteményben még nincsenek meg, nehogy ezek halála esetén — reményli, hogy ez minél később fog bekövetkezni, — szétkallódjanak.¹

¹ Kovachich levelezése. XI. 35.

Kovachich bizonyára nem hagyta válasz nélkül a gróf ajánlatát; ezt azonban mi nem ismerjük. Annyi bizonyos, hogy az ügyet szóbelileg is tárgyalták, midőn a gróf Pestre jött, még pedig 1795 november havában. Megállapodás azonban ekkor nem jött létre köztük, mert Széchényi 1796 márczius 28-án azt írja neki, hogy várja nyilatkozatát a kéziratokra vonatkozólag.¹

Kovachich 1796 április 6-án felel a gróf soraira egy rendkívül érdekes levélben. Miután néhány más természetű dologról is nyilatkozik, rátér a kéziratok ügyére. Arra kéri a grófot, legyen még egy kis türelemmel. Az egész télen át nem juthatott el a főherceg-királyi-helytartóhoz, azonban most sz. György napja után mindenesetre fel fogja őt keresni. És ha nemcsak reménye lehet arra nézve, hogy egy nyilvános nemzeti könyvtár létesül, hanem azt fogja látni, hogy ez valóban a megvalósulás felé is halad, és arra a meggyőződésre jut, hogy fel kell ajánlania gyűjteményét e célra, akkor a haza érdekeinek felfogja áldozni saját előnyeit. Ha azonban ezen jámbor óhaja még mindig távol lenne a megvalósulástól, akkor teljesíteni fogja a gróf kívánságát. Reményli, hogy utazásáig, a mikor Bécsből Sopron vidékére szándékozik, el fog dőlni a dolog. Ez a késedelem ugyan fokozni fogja a gróf türelmetlenségét, de reá nézve meg éppen hátrányos, mert nehéz viszonyai közt a gróf ajánlata nagy könnyebbséget jelentene, ha a hazaszeretete nem nyomna többet nála a saját előnyeinel. Nem az alapító névre áhítozik ő, annál sokkal jobban ismeri a saját elégtelenségét, hanem csupán kezdeményezni akarja azt, a mi másképp, bármennyire szükséges lenne is, aligha fog létesülni, és a mit az ország felett órkodó Gondviselés talán a grófnak tartott fenn.²

Midőn Kovachich e látnoki szavakkal mintegy fellebbentette egy pillanatra a jövő titokzatos fátyolát, nem először történt, hogy a nyilvános nemzeti könyvtár ügyét szóba hozta. Évek során át hangoztatta ő már ekkor oly könyvtár létesítésének szükségességét, a melyben az összes, Magyarország történetére vonatkozó nyomtatványok összegyűjtendők lennének. De nem mint önálló intézményt tervezte ezt, hanem kapcsolatban egy irodalmi társulattal.

¹ Kovachich levelezése. XII. 33.

² Széchényi levéltár. I. kötet, 9. szám, III. csomag, 56. szám.

A magyar irodalom és általános tudományos műveltség ügyét szívükön viselő férfiak a XVIII. század közepétől kezdve állandóan foglalkoztak egy olyan irodalmi társaság eszméjével, mely a nemzeti művelődést lett volna hivatva előmozdítani. És Pod Péter, Windisch Károly, Perlici János, Bessenyei György, Révai Miklós egymásután állottak ez eszmének szolgálatába, a nélkül azonban, hogy a Tudós Társaság létrejöhetett volna. Révainak szépen kidolgozott terve, a mely szerint a Tudós Társaság külön nyomdával és könyvtárral is birt volna, 1790-ben az országgyűlés előtt is megfordult, a mely azonban nem kívánt az ügygel foglalkozni, hanem egy tudományos és irodalmi bizottságot küldött ki tárgyalására, a mi egy volt az elhalasztással.¹

Míg a Tudós Társaság előharczosai a nemzeti nyelv és irodalom fejlesztését kívánták előmozdítani, addig Kovachich 1791-ben a hazai történettudomány művelése érdekében annak az eszmének toborzott híveket, hogy az erre hivatottak lépjenek szövetségre, és egy irodalmi társaságot alkotván, ebbe mindazokat belevonják, a kik a dolog iránt melegebb érdeklődést tanúsítanak.

Erre — hirdette — most lenne a legalkalmasabb idő, a mikor úgy a király, mint a trónörökös és a főherczeg-nádor nagylelkű pártolói a tudománynak.

Nem lehet azonban a tervezett irodalmi társaságot akként megalkotni, hogy az mindjárt kezdetben annyi osztállyal birjon, a hány osztályba soroztatnak a tudományok és művészetek. Az ilyen társaság költségeit egyetlen európai állam pénzügyi viszonyai sem bírnák meg. Annyi mindenféle tudományág van ugyanis, s ezeknek ismét annyi alosztályuk, hogy ha minden egyes alosztályt csak egy ember képviselne is, — a mi pedig elképzelhetetlen dolog — már ez is oly tekintélyes számat tenne ki, hogy ezeknek évi díjazásáról lehetetlen volna gondoskodni.

Sokkal természetesebbnek látszik tehát az egyes tudományágak fejlesztésére külön társaságokat alakítani. Hogy melyeknek, azt a hazai szükségletek mutatják meg. Nálunk ebből a szempontból a hazai nyelv, a gazdaság, a történelem és jog jöhet csak szóba. Hogy a nemzeti nyelv művelésére különös súly helyezendő, az kétségtelen. De hogy erre nagy áldozatok árán külön társulatot

¹ Szász Károly: gróf Széchenyi István és akadémia megalapítása. Budapest, 1880. p. 26.

kellene szervezni, azt nem akarja elhinni. Arra a nyelvre kell több gondot fordítani, a melyen nemcsak ugyanazon ország lakosai, hanem a külföldiek is megértik egymást s a melyen a kormányzat, a kereskedelem és tudomány is nemzetközileg érintkezhetik. A gazdaságot és általában a természettudományokat pedig nem egy intézet keretén belül kell tanulmányozni. Marad tehát a történelem és jog. Vagyis, a lélesítendő társaságnak az lenne a legfőbb célja és rendeltetése, hogy a hazai történelem és jogtudomány a legelőkeltebb módon kifejtessék, feldolgoztassék. A társaság neve pedig ez lenne: »Institutum Diplomatico-Hungaricum Regni Hungariae Regnorumque ac Provinciarum Sacrae Illius Coronae Juribus Obnoxiarum.«

A társaság összegyűjtené a hazánkat érdeklő összes okleveleket 1000—1526-ig. Erre számtalan forrás kínálkozik a különféle levéltárakban, külföldi kiadványokban, a Kollár-, Hevenesy-, Kaprinay-féle kéziratokban, Batthyáni József primásnak, Batthyáni Ignác erdélyi püspöknek, Széchényi Ferencz grófnak stb. gazdag gyűjteményeiben, a melyekből számos, hazánk multját felderítő kiadványt lehetne szerkeszteni.

Hogy a társaság célja, hazánk multjának minden részletre kiterjedő megismerése, elérhető legyen, mindenek felett szükséges lenne összegyűjteni a társulat könyvtárába a Magyarországra vonatkozó összes kéziratokat és nyomtatványokat.

A társulatnak kétféle tagjai lennének, pártoló meczenások és tudós munkatársak. Az elsők részint pénzadományokkal mozdítanák elő a társulat céljait, részint pedig az által, hogy vagy egyes kéziratokat ajándékoznának az intézetnek, vagy legalább lemásoltatnának ilyeneket az intézet használatára. Az írók pedig szellemi munkájukkal támogatnák a társulatot.

Az intézetnek meg lenne a maga tisztikara, helyisége, mindenestre olyan városban, a hol az egyetem és a főbb kormányzat is székel, a hol tehát az irodalommal foglalkozó emberek nagyobb számmal élnek, a kik felkereshetnék szabad idejükben az intézeti könyvtárt, hogy onnan a szükséges dolgokat kiírják maguknak. Sőt gyakran sokkal nagyobb szükségük van erre az olyanoknak, a kik a közügyekkel foglalkoznak, mint maguknak a hivatásos íróknak.

Kovachich mindezt bőven és részletesen leírta, kiadta és

könyvét¹ az 1791. év nyarán szétküldötte az országban a mágnásoknak, főpapoknak, megyéknek, városoknak stb.

Kapott is lelkes nyilatkozatokat, hazafias biztatásokat, sőt határozott ígéreteket, innen is, onnan is eleget; többen kilátásba helyezték támogatásukat, akadtak olyanok, a kik okleveleket, kéziratokat ajánlottak fel, mindazonáltal a könyv nem keltette azt a hatást, a mire írója számított.

Kovachich azzal hitegette magát, hogy talán könyve volt terjedelmesebb, s azért nem olvasták el többen; talán nem fejezte ki magát elég világosan s az emberek, ha érdeklődnek is az ügy iránt, nem tudják, hogyan legyenek annak előmozdítóivá. Sokan meg talán egyáltalában nem is vehettek még tudomást az általa megindított mozgalomról.

Arra határozta tehát magát, hogy egy rövidebb iratban világosabban kifejti, mit akar elérni, és hogyan akarja azt elérni. Egy másik füzetet ad tehát ki az 1792. év kezdetén, e czim alatt: »Institutio Grammatophylacii Publici pro Instituto Diplomatico-Historico Inelyti Regni Hungariae.« (Pestini. 8°, 8 + 54.)

Kovachich ebben előadja, hogy az általa létesítendő intézet alatt oly irodalmi társulat értendő, a melyben születésük, méltóságuk, állásuk, vagyonuk vagy tudományuk által kiváló egyének azon célból egyesülnének, hogy a hazai történelem megismerését fejleszszék és egyébként is oda hassanak, hogy az irodalmi törekvéseket kiki tehetsége szerint előmozdítsa.

A társaságba, a melynek lennének védnökei, meczenásai és rendes tagjai, ez utóbbiak az írók személyeiben, mindenki beléphet, a ki annak céljaival egyetért.

Hogy az intézet megfelelhessen rendeltetésének, tetemes költségek felett kell rendelkeznie. Először is mind meg kellene az intézet könyvtára részére venni a hazai írók műveit, s a külföldiek közül azokat, a melyek Magyarországra vonatkoznak. Igaz ugyan, hogy az országban többen is, nagy buzgalommal és anyagi áldozatokkal gyűjtik az ilyen könyveket, részint saját használatukra, részint pedig hogy termeiket díszítsék ezekkel. A hazai és a magyar vonatkozású irodalmi termékek teljes gyűjteménye azonban sehol sincs meg, annál kevésbbé van ilyen közhasz-

¹ Institutum Diplomatico Historicum Inelyiti Regni Hungariae. Pestini, 1791. 8r. XVIII + 221.

nálatú gyűjtemény. Már pedig az íróembernek első sorban erre van szüksége. A nyomtatványoknál is ritkábbak és becsesebbek a kódexek, a melyeket még nagy utánjárással is érdemes lenne felkutatni. Ha ezeket esetleg nem lehetne lemásoltatni, úgy minden méltányos áron meg kellene vásárolni, nemkülönben az okleveleket is.

Nem lehet reményleni, hogy a már meglévő alapokból lehet valamit erre a célra kieszközölni, miután ezeknek már kivétel nélkül meg van a maguk rendeltetése.

Ennélfogva a létesítendő intézet teljesen magánadományokra van utalva. Felhívja tehát a haza polgárait, hogy erre a célra tőlük telhetőleg áldozzanak.

A társulat könyvtárába, mint már mondva volt, elsősorban az összes hazai írók munkáit kellene összegyűjteni és a külföldiekéiből mindazokat, a melyekben valami magyar vonatkozás van. És pedig nemcsak azért kellene ezt az intézetnek keresztülvinnie, mert e feladat egy magányos embernek erejét meghaladja, hanem azért is, hogy a gyűjtemény nyilvános jellegű legyen. Ugyanez értendő a hasonló természetű kéziratok, oklevelek és földabroszokról is.

Mindez háromféle úton juthatna a könyvtárba: ajándék, vétel és lemásolás útján. Óhajtandó lenne, hogy mindazon hazafiak, a kik ilyen irodalmi gyűjteményekkel rendelkeznek, kiválogassák gyűjteményükből a mit nélkülözhetnek és felajánlják az intézetnek, illetőleg közvetve a hazának, akár már életükben, akár pedig haláluk esetére, még pedig úgy a nyomtatványokat, mint a kéziratokat, miután sokan vannak, a kik inkább vállalkoznak erre, mint hogy az intézetet készpénzzel támogassák. Az intézetre pedig előnyösebb, ha ilyen, esetleg talán pénzen meg sem vásárolható munkákhoz jut.

Maguk a kiadók és szerzők is minden nehézség nélkül felajánlhatnak e célra műveikből egy-egy példányt, a mi által egyszerűsödik az is elérnénk, hogy nevük ismertebbé válnék és könyvük is jobban forgalomba jönne.

A kik kettős példányokkal rendelkeznek, hasonlóképpen bekuhldhetnek ezeket az intézet könyvtárába. Úgyszintén, ha valaki nem lenne képes, vagy bármi okból nem akarná munkáját sajtó alá adni, de azért mégis szeretné kéziratát az utókor számára

megőrizni, a legjobban az intézet kéziratárában letéteményezhetné azt.

Azokat az irodalmi termékeket, a melyeket nem lehetne sem így, sem úgy megszerezni az intézet számára, készpénzen kellene megvásárolni. És ha ez sem lehetséges, le kellene másoltatni.

A létesítendő intézet könyvtárának alapját képezhetné az a könyv- és kézirat-gyűjtemény, a mely az ő tulajdonát képezi s a melyet ő e célra készséggel átengedne.

Azonban, bár Kovachich füzetében még külön felszólítást is intézett mindazokhoz, a kiktől támogatást remélt, ezen második felszólalásával sem volt szerencsésebb, mint az elsővel, és a tervbevett irodalmi társaságból nem lett semmi sem. Pedig az 1792. évben Jankovics Miklóssal szövetkezve már az intézet könyvtára részére megszerzendő magyar történelmi könyvtár jegyzékét is megszerkesztették ezen a czímen: *Bibliotheca Hungarica Universalis*. Kovachich az egyetemi könyvtárból válogatta ki ehhez az anyagot, Jankovich pedig részint saját gyűjteményéből, részint pedig egyes könvilajstromokból írta össze a czimeket.¹

Kovachich, mint láttuk, ezen újabb eredménytelenség daczára sem ejtette el végleg a létesítendő nemzeti könyvtár ügyét, hanem az alig 20 éves József főherczeget, a kit Sándor Lipót nádornak szerencsétlen halála után I. Ferencz király 1795 szeptember 3-án királyi helytartóvá kinevezett, az 1796-ki országgyűlés pedig nádorrá választott, s a ki e méltóságban több mint félszázadon át tett az országnak nagyon nehéz viszonyok közt megbecsülhetetlen szolgálatokat, igyekezett ennek az eszmének megnyerni.

Mint Széchényinek írta, az 1796. év tavaszán csakugyan fent járt Bécsben, a hol a főherczegnél mindent megmozdított, hogy a történelmi intézetnek fennállását valami módon lehetővé tegye és a jövőre nézve biztosítsa. Fáradozásait azonban itt sem koronázta siker, sőt be kellett látnia, hogy az akkori kedvezőtlen viszonyok közt még reménye sem lehet arra, hogy a közel jövőben ebben az irányban történjék valami. Ennélfogva Bécsből egyenesen Czenkre utazott, a hol már néhány nap mulva nagyjában létrejött közte és Széchényi közt a megállapodás irodalmi gyűjteményének átengedése tárgyában.

¹ A jegyzék meg van a M. N. Múzeum kéziratárában. Fol. Lat. 9.

A megállapodás feltételeit a következő pontokban foglalta Kovachich június 8-án írásba.

Tekintetbe véve azt a jóindulatot, a melylyel Széchényi őt már évek óta elhalmozza, azt a sok jótéteményt, a melyben őt irodalmi törekvéseiben részesíti, főként pedig a haza javára és az irodalom előmozdítására irányzott páratlan munkásságát, hogy háláját iránta ez által is tanúsítsa, komoly megfontolás után, barátjainak és jóakaróinak tanácsára, a következőkre határozta magát.

1. Összes gyűjteményét, a nyomtatványokat úgy, mint a kéziratokat, okleveleket és másolatokat Széchényi rendelkezésére bocsátja, oly módon, hogy a gróf azokat bármikor elszállíttathatja, kivéve az országgyűlési irományokat 1601-től kezdve, a melyeket az országos levéltár részére már előbb felajánlott. Ha azonban esetleg ezek nem fogadtatnának el, szintén a gróft fogják megilletni. Mindez már most is Széchényi kétségtelen tulajdonát képezi, úgy hogy ezekről Kovachich sem életében, sem végrendeletileg nem intézkedhetik. Ennek jeléül átadja a grófnak a jelen okiratot, a melyben felhatalmazza őt arra is, hogy a kéziratokat részben vagy egészben, bármikor elszállíttathassa Budáról saját könyvtárába. Egyedül arra kéri, hogy azokat az iratokat, a melyekre kiadványaihoz a gyűjteményből szüksége lenne, elismervény mellett használhassa.

2. Mindaz, amit a jövőben ír, lemásoltat, vagy bármilyen úton módon megszerez, legyen az nyomtatvány vagy kézirat, Széchényi tulajdonát fogja képezni, csak úgy, mintha ezeket már most valósággal átadta volna.

3. E tulajdonjog jeléül bármit írjon, vagy adjon ki a jövőben, mindenkor el fogja nyilvánosan ismerni, hogy ezt Széchényi gróf könyvtárából merítette. Mindazonáltal, ha valamikor esetleg felsőbb meghagyásra, hivatalból kellene valamit feldolgoznia, vagy pedig ilyen természetű titkos megbízást nyerne, miután az ily irodalmi munka nem az ő akaratától függ, a gróf sem tarthatna erre igényt.

4. Kötelezi magát, hogy egész életén át törekedni fog Széchényi gyűjteményét nemcsak könyvekkel és kéziratokkal, hanem minden egyébbel, a mi a hazai viszonyok megvilágítására szolgálhat, úgymint érmeikkel, pecsétekkel stb. növelni és

gyarapítani, úgy, hogy ha valahol ilyesmit felfedez, azt a saját nevében elfogadható áron megveszi és a grófnak ugyanazon áron átengedi. Természetesen eme kötelezettség nem érintheti a felség iránt tartozó köteles hűségét és engedelmességét, a mennyiben hivatalbeli készségét semmiféle magánszemélynek nem áldozhatja fel; ennélfogva az ő kötelezettsége tisztán és kizárólag irodalmi dolgokra szorítkozik.

5. Mindezek fejében Széchényi, hogy Kovachich sorsán könnyítsen, 6000 forintot fizet neki, vagy az ő halála esetére törvényes örökösének; és pedig 1000 forintot az 1797. év kezdetén, a többit pedig akkor és oly részletekben, a mikor a grófnak ez alkalmasabb lesz. Kamatot nem fizet, tekintettel arra a több száz forintot tevő segélyre, a melyben őt már előbb részesítette.

Ha pedig két év alatt elhaláloznék, miután a gróf az említett összeget nemcsak a már meglevő, hanem a jövőben is megszerzendő irodalmi dolgokért ajánlotta meg, öröksei mindössze csak 4000 forintot kapjanak.

Végül kijelenti, hogy bár ő ezen szerződés erejénél fogva véglegesen leköti magát, a grófot felkéri, hogy ezen év végéig tartsa fenn magának erre vonatkozólag a szabad elhatározás jogát.¹

E szerződést Kovachich még ugyanazon a napon aláírta és pecsétjével is megerősítette. Széchényi számára pedig egy másikat szerkesztett, a melyben nemcsak a felsorolt pontok voltak szó szerint elmondva, hanem ezen felül még Széchényinek a vételre vonatkozó eljárása is meg volt — az ő szempontjából — indokolva.

E szerint a gróf, részint hogy elődeinek nyomdokain haladjon, részint hogy utódainak például szolgáljon, szem előtt tartván továbbá, hogy a jó honpolgárnak kötelessége a haza javára és az ország dízére, tehetsége szerint, a jövő nemzedék számára is fenmaradó intézeteket létesíteni, megalapította családi könyvtárát, a melybe minden Magyarországra és a társországekra vonatkozó nyomtatványt és kéziratot igyekezett összegyűjteni, oly czélból, hogy ezeket az ő, vagy pedig utódainak engedelmével a tudósok is használhassák.

Több szempont vezérelte őt ebben. Először az a tudat,

¹ Széchényi levéltár. I. kötet, 13. szám, I. csomag 10. sz.

hogy a hazai dolgok helyes és teljes megismerése leginkább szolgál a közjó előmozdítására. Nemkülönben az a tapasztalat, hogy azok a honpolgárok, a kik hazájuk történetének, viszonyainak megismerésére szentelik idejüket, meg vannak óva attól, hogy mindenféle veszedelmes tanok által befolyásoltassanak. Úgyszintén, hogy bár az ifjuság kiképeztetése felől eléggé van gondoskodva, azoknak, a kik a közhivatalokban lévők használatára a szükséges tudnivalókat összegyűjtik, kiadják és feldolgozzák, bár rendszerint nem igen bővelkednek anyagiakban, nem állanak rendelkezésükre a szükséges források, vagyis a hazai dolgokkal foglalkozó könyvek és kéziratok gyűjteménye.

Mialatt ő azon igyekezett, hogy e tervét megvalósítsa, figyelme a Kovachich-féle történelmi intézet gazdag anyaga felé fordult, és elgondolta, mennyire növelné az ő gyűjteményét az ott lévő sok kézirat, a melyekből már annyi külföldön is ismert becses munka jelent meg, a melyek kétségen kívül új korszakot teremtettek meg a történetírás és jogtudomány terén. Másrésről azt is részvétellel látta, hogy a mily önzetlenül, fáradhatlanul, összes magánvagyonának feláldozásával, egyedül a közjó és a nemzeti dicsőség szem előtt tartásával, gyűjtötte össze ez a buzgó és kitartó akarátú ember a hazai történelem emlékeit, és írta meg különféle történelmi és jogi munkáit, épp úgy nem gondolt arra, hogy saját jövőjéről gondoskodjék.

Ő tehát össze akarván kötni annak előnyeit a saját törekvéseivel, és némileg megjutalmazni óhajtván a haza körül szerzett számos érdemeit és dicséretes buzgalmát, azt az ajánlatot tette neki, hogy megveszi gyűjteményét; a mit Kovachich kellő megfontolás után el is fogadott.

Körülbelül ez lett volna tartalma a Kovachich által Széchényi számára megszerkesztett iratnak. Széchényi azonban tekintettel arra, hogy ez idő szerint úgy sem volt eléggé tájékozva Kovachich gyűjteménye felől, nem írta alá a szerződést, hanem fentartotta magának a jogot, hogy 1797 január 1-éig bármely pillanatban visszaléphessen a vételtől.

Csakhogy Kovachich sokkal jobban óhajtotta a szerződés létrejöttét, és sokkal jobban sarkalták őt erre saját nyomasztó körülményei is, hogysem sokáig türelemmel várni tudott volna.

Már augusztus 12-én levelet intéz Széchényihez, amelyben

arra kéri, értesítse őt, megmarad-e elhatározása mellett, miután ha szándékát megváltoztatta volna, más alkalmas mód is kínálkoznék számára, hogy gyűjteményéről gondoskodjék. Ha Széchényi ragaszkodik ahhoz, hogy a gyűjteményt magához váltja, intézkedjék ideje korán az iránt, miként történjék azon kéziratok elszállítása, a melyekre ő neki egyelőre kevésbbé leendő szüksége.

Ugyanekkor Budára lehetne szállítani a nem magyar vonatkozású felesleges könyvek nagyobb részét is, a melyeket azután ő a gróf utasításai értelmében Pesten értékesítene. Az átszállítást talán jobb lenne a czenki parasztokra bízni, mint hogy ő fogadjon Ácson fuvarosokat. Természetesen abban az esetben is elvállalja a Budára küldendő nem magyar vonatkozású könyvek elárusítását, úgyszintén a magyar tárgyú művek beszerzését, ha a gróf eláll gyűjteményének megvásárlásától.

Már Czenken előszóval is ajánlotta a grófnak és most írásban ismétli, hogy kizárólag csak hazai tárgyú nyomtatványokat és kéziratokat gyűjtsön. Így sokkal csekélyebb áldozatok árán mindenkit felül fog műlni, és mégis megbecsülhetetlen kincsre tesz szert. Holott az általános tárgyú és idegen nyelven írt munkákban annyira gazdag nyilvános könyvtárak és éremgyűjtemények tökéletesen elhomályosítanak az efajta magángyűjteményt. Végül bizonyos nehezteléssel említi, nem érti, hogyan történt, hogy az ő jelenlétében még szóba sem került a gróf azon igyekezete, hogy az összes magyar nyelven megjelent munkákat összegyűjti könyvtára számára, a mit az úton hallott másoktól. Már pedig ő, ha a gróf említette volna ezt előtte, nemcsak tanácscsal szolgálhatott volna e tekintetben, hanem hathatós közreműködését is felajánlhatta volna, miután még Erdélyben jártában megkezdte a magyar könyvtár összeírását.¹

Széchényi el volt ugyan határozva a gyűjtemény megvásárlására, de mielőtt magát végleg leköti, szerette volna, ha Kovachich elküldi neki kézíratainak pontos és teljes jegyzékét. Kovachich azonban jóformán maga sem tudta mije van, gyűjteménye pedig annyi mindenféle könyvből, oklevélből, főleg pedig másolatból állott, és annyi volt ebben a csak használatra átengedett anyag, hogy ennek kiválasztása, jegyzékbe foglalása sokkal több időt

¹ Széchényi levéltár I. kötet 9. szám III. csomag 56. szám.

igényelt, mint a mennyit a mindig nagyon elfoglalt ember részánhatott volna.

Az általános jegyzék helyett tehát egyelőre csak azon kéziratoknak a lajstromát küldötte meg október 13-án Széchényinek, a melyekre előreláthatólag nem lesz szüksége, megjegyezvén, hogy ezeket haladéktalanul szállíthatná. Ez körülbel 50 kötetet tesz ki, de biztosította a grófot, hogy a vaskos kötetek fölérnek százszal is, s alig van 5 olyan köztük, a mely más gyűjteményben is feltehető lenne.

Ne gondolja azonban a gróf, — írta neki — hogy ez akár csak felét is teszi az ő gyűjteményének. Ha a tavasszal még 50 kötetet fog elküldeni, még akkor is több mint fele ott marad. Megvallja, ahányszor csak rátekint ezekre az iratokra, avagy arra gondol, mennyi fáradságot, munkát, időt fordított ezekre, könnyekkel telnek meg szemei. S bizonyára igazat fog neki bárki adni abban, hogy nagy oka van bánkódni a hozzá hasonló embernek, a ki mindazt az időt, a mit az élet örömeire, gyönyöreire, vagy akár saját boldogulásának előmozdítására fordíthatta volna, ezekbe ölte bele. Összes jövedelmeit, 20,000 forinton felül, belefektette ebbe a vállalatba, és daczára ennek, nemcsak hogy semmiféle jutalomban, elismerésben nem volt része, de még valóságos jótétemény gyanánt kell fogadnia, ha az irigység, mely minden előrehaladást ellenséges szemmel néz, vesztere nem tör. Most is kénytelen egész élete szorgalmának gyümölcsét, a melyre oly drágán tett szert, hogy a ráfordított költségből független és kényelmes életet teremthetne magának, mintegy áruba bocsátani, és a mellett még azt is beismerni, hogy a gróf ritka nagylelkűséget tanúsít iránta, ha a vétel megtörténik, s ő bizonyos mennyiségű készpénzhez jut. Biztosítja azonban a grófot, hogy ha körülményei netalán úgy alakulnának, hogy szándékától kényszerülve lenne elállani, iránta táplált érzelmei azért nem fognak megváltozni.

Kovachich valóban szűkes viszonyok közt élt ebben az időben; fizetéséből alig jutott 1 frt 20 kr. a napi szükségletekre. Ezenfelül éppen ebben az időtájban fogadott fel maga mellé teljes ellátással egy írnokot. Sokáig tanakodott magában megtegye-e; míg végre is belátta, hogy a kiknek csak fizetést ad, drágábbak és megbízhatatlanabbak.

Sok keserőséget szerzett neki az a gondolat is, hogy nem

képes érvényesülni, hogy sem önzetlen törekvése, sem bámulatos munkássága nem talál kellő méltánylásra. Pedig voltak befolyásos jóakarói; maga József főherczeg és a primás is ezek közé tartoztak és még sem tudott sem valami levéltárhoz, sem valamely könyvtárhoz bejutni.

Széchényinek megesett a lelke az oly szívből panaszkodni tudó emberen, és november 7-én némi vigasztalásképpen kijelentette neki, hogy megköti vele a szerződést s ennek elismerésül új évre 1000 forintot utalványoz neki. Viszont azonban gondoskodjék ő is arról, hogy legalább könyveinek egy részét Sopronba szállíttassa. A Budai Krónikát pedig bármilyen áron szerezz meg neki. Egyúttal újból felszólítja őt, hogy gyűjteményének jegyzékét küldje meg.¹

Kovachich erre útnak indított egy csomó kéziratot. A jegyzékre vonatkozólag azonban arra kérte Széchényit, legyen még némi türelemmel; a mint Madách — a gróf megbízottja — eljőhet hozzá, azonnal közös erővel hozzáfognak a lajstrom elkészítéséhez. Biztosítja a grófot, hogy a gyűjteményből egy levél sem fog hiányozni. Nemcsak a magára vállalt kötelezettségből kifolyólag fektet erre ő is súlyt, hanem a tulajdona iránt érzett szeretetből is, mely arra ösztönzi, hogy gyűjteményét minél teljesebben együtt tartsa.

Egyébiránt figyelmébe ajánlja, hogy mindazt, a mire nézve ő kötelezettséget vállalt, nem is lehet jegyzékbe vagy leltárba foglalni, mert hiszen ő arra kötelezte magát, hogy a jövőben is fog számára gyűjteni; már pedig ezeknek a czimeit előre tudni nem lehet. Elismeri, hogy a gróf nagy bizalmat tanusított irányában azzal, hogy gyűjteményeért láthatlanban megadta a kért összeget, de éppen ez indította őt is arra, hogy csekélyebb árt kérjen az iratokért. A mit most elküld sem adná oda senkinek 3000 forintért. Azt hiszi tehát, hogy még abban az esetben is, ha már megkapta volna az első 1000 forintnyi részletet, a többi kézirat jegyzékére annál is inkább várakozhatnék a gróf, mert az eddig elküldöttek is elegendő ellenértéket képviselnek. Megemlíti azonban, hogy eddig még csak az ő kötelezője van a grófnál, a gróf ellenben még semmire sem kötelezte magát írásban; kéri tehát,

¹ Kovachich levelezése. XII. 95.

írja alá ő is a szerződést és küldje meg neki. Szeretne azért is pénzre szert tenni, hogy esetleg megnősülhessen.

Az 1797. év közeledtével Széchényi elérkezettnek látta az időt arra, hogy a maga részéről is véglegesítse a kéziratok megvásárlását és aláírta a szerződést. Nem azt, a melyet számára Kovachich még a nyáron leírt, hanem egy másikat, a mely egyebekben megegyezett a Kovachich által aláírottal, csak azzal volt még megtoldva, hogy Kovachich minden esetleges zavar elkerülése céljából tartozik a megvásárolt tárgyakat haladéktalanul elküldeni, ha pedig erre egy héten belül nem lenne alkalma, legalább annyit tudatni Széchényivel néhány sorban, hogy ezt és ezt megvette, hogy ekként a gróf bármikor kimutathassa jogigényét minden egyes tárgyra vonatkozólag.¹ Ezt azután 1797 január 1. kelettel 1796. december 30-án azzal a felhívással küldötte meg Kovachichnak, nyilatkozzék, mikor akarja átvenni az 1000 forintot. Egyszersmind értesítette őt, hogy a mint a könyvekből és kéziratokból egy-egy szállítmány kezeihez érkezik, ő haladék nélkül meg fogja neki küldeni az átvételi elismervényt. Már most is megtette volna ezt, de küldeményében több tisztán Ausztriát érdeklő dolog volt, ezeket pedig ő nem akarja megtartani, először mert nem egyezik meg céljával, másodsor mert nem akarja azt a kis helyet, a hol a könyvtár megszorul, ezekkel lefoglalni. Ilyeneket tehát ne küldjön többé. Az apró nyomtatványok nagy részben meg vannak az ő gyűjteményében is, ennél fogva azokat a duplumok közé tette. A másodpéldányok jegyzékét is mielőbb elfogja küldeni. Bárcsak az ezekből kiárult pénzen meg lehetne venni a Budai Krónikát, vagy Túróczinak augsburgi kiadását. Nagyon kérem — mondja végezetül — ne engedje, hogy ez a dolog engem még továbbra is oly kegyetlenül izgasson, hanem vegye meg bármi áron Jankovicstól; én ugyanis ezt éppen annyira szeretném magaménak mondani, mint uraságod némely olyan oklevelet, a melynek hiányát érzi, és a melynek értékét egyedül képes megítélni. Szerezze meg számomra ezeket, hogy a magyar könyvtár naponkénti gazdagítására irányuló buzgalom az új évben is ne csak ki ne aludjék szivemből, hanem még inkább növekedjék.²

Kovachich azonban nem volt megelégedve a gróf által kiállí-

¹ Széchényi levéltár. I. kötet, 13. szám. I. csomag, 12. szám.

² Kovachich levelezése. XIII. 41.

tott szerződéssel. Attól tartott, hogy egyik-másik kifejezést esetleg az ő hátrányára lehet majd magyarázni, s ezt meg is írta a grófnak.

A szerződésben pl. az állott, hogy az országgyűlési irományok szintén a gróftól fogják megilletni, ha a felajánlott gyűjteményt az országgyűlés nem fogadná el. Ezt úgy is érthetné valaki, hogy ezeknek az ára is benn foglaltatik már a 6000 forintban. Pedig csak úgy értette ezt, hogy senki másnak nem fogja eladni, mint a grófnak. Hiszen ez a gyűjtemény öneki magának is többé került 6000 forintnál, eltekintve a ráfordított rengeteg munkától. Nem szenved azonban kétséget, hogy ha annak ideje elérkezik, ezt is jutányos áron fogja a grófnak átengedni.

Azt sem vélte szorosan betarthatónak, hogy az eszközölt vételeket minden esetben 8 nap alatt hozza a grófnak tudomására, mert hiszen megtörténhetnék, hogy vagy utazás, vagy betegség, vagy elfoglaltsága megakadályozza őt ebben. Inkább azt ajánlotta tehát, hogy minden egyes megvásárolt darabra azonnal rájegyzi: »Instituti Hist. Diplomatici. Cessit. Exc. Comit. Fr. Széchenyi«.

A Széchenyi által sürgetett lajstromot sem volt még érkezése összeállítani. Mentségül azt hozza fel, hogy Madách sem kereste még fel. De hogy a gróftól megnyugtassa, hangsúlyozta, hogy hiszen öneki magának is érdekében áll mielőbb összeállítani a jegyzéket, ha kiakarja mutatni az újabb szerzeményeket, és nem akarja elveszíteni az ezekbe már befektetett tetemes pénzösszeget. Különben is reményli, hogy a gyűjtemény legnagyobb részét még a nyár folyamán átszolgáltathatja.

A mi a Budai Krónikát illeti, tudja meg a gróf, hogy olyan emberrel van dolga, a ki három zsidón és öt görögön tútesz. A könyvekkel való üzérkedés a kis ujjában van, s az uzsoráskodásból még Binz (bécsi könyvárus) is órákat vehetne tőle. Az ilyen embert egészen más ürgygyel kell megfogni, olyankor pl. a mikor szeretne valamit megvásárolni, de nincs hozzá elegendő pénze. Egy alkalommal egész közömbösen azt mondotta neki, hogy adna vagy 40 forintot a Krónikáért. De erre mitsem felelt. Ha 60 forintot ajánl neki, biztos hogy kétszer annyit kér, ha 100 forintot, még többet kíván, vagy éppen szeget üt a fejébe az ajánlat, és még úgy sem adja oda. Úgy látszik, azért gyűjtöget egyetmást össze,

hogy azután az egészet egyszerre áruba bocsátván, nagyobb összeget kapjon érte. A gróf csak legyen türelemmel; az a példány vagy az övé lesz, vagy senkié.

Vagy három nap múlva ismét ír a grófnak, arra kérván őt, hogy: »Monumenta Antiquitatum Jurisprudentiae Hungariae« című munkáját neki ajánlhassa, és mellékletül Bécsben saját költségén készitendő arczképét közölhesse. Hogy azonban beleegyezését annál könnyebben megnyerje, jónak látja levele kezdetén biztosítani őt, hogy ha az isteni gondviselés még három évet enged neki erőben, egészségben, s a gróf nem vonja meg tőle nagylelkű támogatását, úgy a czeni Széchényi-Múzeum különb lesz, mint az ország bármely gyűjteménye és a külföldiektől sem marad nagyon hátra.

Széchényi elfogadta az ajánlást, de még mindig nagyon nyugtalankodott, hogy a Budai Krónikát majd más valaki fogja megszerezni, újból kérte tehát Kovachichot, hogy ha szükséges, magasabb áron is vegye meg e ritkaságot.¹

Kovachich meg is kísérelte rávenni Jankovicsot, hogy a Budai Krónikát eladja, de azt tapasztalta, hogy Jankovics csakis egész gyűjteményét lenne hajlandó áruba bocsátani. Nemcsak a Krónikától, hanem Werbőczy első kiadásától sem akar megválni, a mit 6 aranyon szerzett meg.

Még jobban fokozta Széchényi nyugtalanságát a Budai Krónika miatt az az újabb hír, hogy Jankovics el akaraja adni gyűjteményét. Azonnal iratott Madách által Kovachichnak, hogy a Krónikát okvetlenül megszerezze, a többi könyvnek pedig a jegyzékét küldje meg neki. Madáchot pedig utasította, hogy ha szükséges, a Krónika árát azonnal fizesse ki.²

Kovachich még az nap este, hogy Madách levelét kézhez kapta, felkereste Jankovicsot, hogy meg tudja tőle, mi igaz abból, hogy könyvtára eladó. Jankovics azonban kijelentette, hogy nem is gondolt erre. Mindazonáltal megígérte, hogy ha valamikor erre mégis elhatározná magát, okvetlenül értesíteni fogja erről.

Kovachich ennek daczára azzal a meggyőződéssel távozott tőle, hogy foglalkozik ezzel a tervvel, csak alkalmasabb időre vár, a mikor többet remél kapni a gyűjteményért, mint ebben a háborús

¹ Kovachich levelezése. XIII. 28.

² U. ott. 46.

világban. A Krónikát azonban, mint kereken kijelentette, semmi áron el nem adja. Meg volt neki Mátyás királynak 1475-ki decretuma is, a mit egy aranyért szerzett meg. Kovachich már négyet ígért érte, mégsem adta el. Mondta is Kovachich, hogy könnyebb Herkulestől a kulcsot elragadni, mint tőle ilyet megszerezni.

Kovachich különben abban a véleményben volt, hogy nem is lenne érdemes a Krónikáért annyi pénzt kidobni, mert esetleg más uton is meg lehet szerezni. Május hóban Nagyszombatba készült, hogy a káptalani könyvtárt, a melyet már a legközelebb készültek megnyitni a közönség számára, átvizsgálja. Abban reménykedett ugyanis, hogy a könyvtárban, mely legnagyobb részben régi könyvekből állott, néhány ritka másodpéldányt is fog találni. Milyen szerencse lenne — gondolta magában — ha a Budai Krónika is meglenne másodpéldányban! Szabó András kanonokkal, a kitől a könyvtári ügyek függnék, nagyon jó viszonyban volt; ki tudja, nem lehet-e az ő útján esetleg megszerezni ezt?

Széchényi — a kivel Kovachich természetesen közölte terveit — rögtön válaszolt, hogy mennyire örvend már csak a reménynek is, hogy a Budai Krónika meg lesz. Csak az aggasztja, hogy Kovachich majd nagymérvű elfoglaltsága miatt nem utazhatik el Nagyszombatba. Arra kéri tehát, intézze el a dolgot mielőbb levélben Szabó barátjával.¹

Egyébiránt ebben az időben más mindenféle vásárlások is foglalkoztatták Széchényit, a melyeknél szintén Kovachich szerepelt mint közvetítő.

Midőn híre megy, hogy a Majthényi-könyvtár eladó, Kovachich tudakozódik mi igaz ebből? Ő küldi meg Jankovics duplumainak jegyzékét is Czenkre. Midőn Horányi Elek felajánlja megvételre gyűjteményét a grófnak, ő figyelmezteti, hogy az oklevélgyűjteményt magában foglaló kötetet meg ne vásárolja, nemcsak mert semmi olyat nem tartalmaz, a mi bármely oklevélgyűjteményben fellelhető nem lenne, hanem mert huzamosabb ideig önála is volt az a kötet, s ő az egészet felhasználta. Többet érne ennél, ha azokat a hungarikákat átengedné könyvtárából, a melyek Czenken még hiányoznak. Ilyen azonban nem sok lesz neki. Az 1655-ki Articulusra, a mit Ribay felajánlott, szintén Kovachich mondja

¹ Kovachich levelezése. XIII. 54.

ki, hogy igaz, ritka dolog, de helyesebb lett volna, ha a gróf őhozzá utasítja Ribayt. Mert ha el lehet kerülni, nem szabad az ilyesmiért nagy árt fizetni, hogy annál többet lehessen szerezni. Ugyancsak ő mond véleményt a Wietoris- és Bujanovits-féle kéziratok felől. A Dragonics által Széchényihez küldett Veranchich-féle iratokat hasonlóképpen ő nézi át, s azt ajánlja, hogy 200, legfeljebb 300 forintot adjon ezekért a gróf, miután a mi használható van bennük, ő már leírta.

E mellett a könyvtárusokkal is sokat érintkezik a gróf érdekében, de ezekkel sehogy sincs megelégedve. Panaszkodik, hogy nem lehet nekik megmutatni azt az írott lajstromot, a mit a gróf könyvtára felől kapott. Mert azt tapasztalta, hogy »ezek az uzsorások« csak azért kívánják a katalogust megtekinteni, hogy lássák, mi van meg a gróf könyvtárában. Ha azután olyasmi van a birtokukban, a mit a lajstromban nem találtak, ennek az árát halatlan magasra tartják.

Később pedig annyira ment a pesti könyvkereskedők »uzsoráskodása« által felkeltett ellenszenvében, hogy maga akart Pesten könyvkereskedést nyitni, a hol bárki bizományba adhatta volna úgy a régibb, mint az újabb munkákat.

Széchényit mindanyiszor valósággal felvillanyozta a hír, hogy Kovachich itt, vagy ott, valami ritkább könyvre, oklevélre akadt. Midőn pl. azt hallja, hogy Jankovicsnak Mátyás királynak 1475-ki decretuma, Nysnánszkynak pedig egy 1500-ki decretum van a birtokában, póstafordultával ír Kovachichnak, a kit leveleiben ebben az időben baráti megszólítással tisztel meg és tegez. »Miért szomorítod szívemet azzal — olvassuk levelében — a mit a két decretum felől írsz, midőn én teljes szabadságot adtam neked az ilyenek megszerzésére?! Annál is inkább csodálnám ezt nálad, miután kevésbé ritka dolgok is nem egyszer költekezésre csábítottak, habár a saját pénzedről volt is szó. Csak nem akarsz engem megkímélni a kiadásoktól? Ezt minden más alkalommal hálával fogadnám, csak akkor nem, he a magyar irodalomról van szó!«

Közben-közben nem mulasztja el Kovachich a saját terveiről, munkálatairól, bajairól is értesíteni Széchényit. A kéziratok szépen szaporodnak, írja hozzá 1797 április 15-én. Nemrég is gróf Viczaytól 12 kötet eredeti oklevél érkezett, a mit felerészben már le is

másolt. Bécsben is leírt egy kódexet. Összevissza több mint 60 kötet kézirat, oklevél van nála, a melyekből sokat kellene lemásoltatnia. A primás is bármit kiadat könyvtárából számára e czélból. Ilyen lenne pl. a királyi kancellária levelező-könyve Oláh érsek idejéből, körülbelül 1555-ből; egy másik hasonló van a bécsi császári könyvtárban, egy harmadik II. Ulászló, II. Lajos és I. Ferdinánd korából az egri püspöki könyvtárban. Mindez megérdemelné, hogy lemásoltassék. Most két alkalmas írnoka is lenne, a kik a régebbi írásokat is képesek olvasni, de az igazat megvallva nem képes őket fizetni. Az 1000 forintból már semmije sincs. Mióta Czenken járt, már 300 frtnál többet költött a másolókra. Pedig egyéb terhei is vannak.

Széchenyi azonban ez úttal nem segíthetett rajta; más gondok, más áldozatok vették igénybe összes lelki és anyagi erejét.

A győztes Bonaparte, miután Olaszországot elfoglalta, Ausztria ellen indult, és egy Károly főherczegen nyert újabb győzelem után előhadai alig néhány órányira állottak meg Béctől. Mire Ferencz király április 8-án kihirdette a magyar nemesség általános felkelését.

Szomorú dolog, — írja Széchenyi Czenkről április 27-én Kovachichnak, — hogy nekem is el kell hallgatnom irodalmi dolgaimmel, a mik nekem mindig oly kedvesek voltak. De elnémitja hangomat a fegyverzaj, a felkelő nemesség készülődése.

A könyveket és kéziratokat most már csak a béke helyreálltával várja, s akkor gondoskodni fog arról is, hogy az újabb szerzeményekre pénzt küldjön neki, a mit jelen körülményei közt nem tehet meg. Hasonlóképpen a béke megkötése után fogja könyvtárának katalógusát is újból összeállítani, miután az sok új dologgal gyarapodott. A cenzuránál és a kiadásnál Kovachich segítségére is számít.¹

Kovachichnak — a ki még február havában, 54 éves korában megnősült — július végén meghalt Szereden az apósa. Mielőtt ide elutazott volna, intézkedett, hogy 8 kötetnyi eredeti oklevelet küldjenek el Czenkre. Szereden huzamosb időt lévén kénytelen eltölteni, innen ír a grófnak, hogy a küldöttkekhez hasonló kötések kellene az egész oklevélgyűjtemény számára készítettetni. Ha minden évből külön lesznek kezelve az oklevelek,

¹ Kovachich levelezése. XIII. 54.

összesen 700-at kellene körülbelül megrendelni. Ezt Bécsben átlag 15—20 krajczárért elkészítenék, és így az egész nem jönne többé 300 frtnál. Ez által olyan egyöntetű, olyan rendes lenne a gyűjtemény, hogy mindenki megcsodálná. Az igaz, hogy egy szobát maga lefoglalna. Mostanában annyira kifogyott az időből és pénzből, hogy egyhamar aligha fog Sopronba eljuthatni. De amint haza érkezik, lefogja írni a kéziratok gyarapítására vonatkozó tervét, mert nincs többé abban a helyzetben, hogy írnokokat tartson, a kik ebben az évben is mindenét felemésztették, minden pénzét elvitték, és ennek daczára tömérdek olyan kézirat van nála lemásolás czéljából, a melyeket fel akarna venni a gyűjteménybe.

Széchényi, szokása ellenére, válasz nélkül hagyta a levelet. Mire Kovachich október 13-án újra ír a grófnak. A kéziratokat szünet nélkül gyűjti és reményli, hogy még ennek az évnek a folyamán újabb szállítmányt indíthat útnak. A gróf ugyan nem nyilatkozott az írnok tartására vonatkozólag, miután azonban a Viczay-féle iratoknak még a fele sem másoltatott le és más mindenféle kézirat is van nála, megtartotta az írnokot és folytattatta a munkát. Pedig házi kiadásait is csak a legnagyobb erőfeszítéssel képes fedezni, és csakis úgy, hogy egyet-mást zálogba adott.

1797 december 22-én ismét panaszodik. Olyan rosszul állanak dolgai, hogy ha Széchényi nem segít rajta, a legnagyobb nélkülözésnek néz eléje feleségével együtt, a ki szülés előtt áll. Ha nem késik őt értesíteni, mit szánt neki nagylelkű jóindulata, kétszeresen jót tesz vele. És megkönnyebbülve az anyagi gondoktól, csak annál nagyobb szorgalommal lát ismét irodalmi dolgai után. Ebben van módja elég. *Supplementum ad Vestigia Comitiorum* című munkája most van sajtó alatt. Elkészült a *Scriptores Rerum Hungaricarum Minores* I. kötetével, a *Codex Juris Tavernicalissal*. Az *Acta Eruditorum Istituti Diplom. Hist.* I. kötetét is kiadhatni reményli a jövő tavaszig, a melyben mindjárt az elején meg fog emlékezni a gróf kézirat-gyűjteményéről. Itt szeretné a gróf arczképét közölni addig is, míg a cenzura alatt lévő *Monumenta Antiquitatum Juris* megjelenhetik.

Egyéb terveiről és a gróf kézíratainak szaporodásáról máskor fog részletesen beszámolni. Most bővebb felvilágosítást óhajtana nyerni a könyvtár-katalogus kiadására vonatkozólag, a mit szerinte

még egy kis időre el kellene halasztani, mert azt hiszi, ha a béke helyre áll, a jövő évben nagymérvű gyarapodás fog a könyvtárban beállani.

Arra nézve is kéri nyilatkozatát, megmarad-e a mellett, hogy a jövő évtől egy írnokot tart mellette. Ha körülményei megengednék hármat, sőt többet is foglalkoztatna, úgy hogy a gróf rövid idő alatt mindazt összegyűjtve bírná, a mi másoknál szét van szórva. Végül arról értesíti, hogy nem tudja megálni, miszerint a főherczeg-nádornak ne nyújtson be egy emlékiratot az országos levéltár visszaállítására és a nemzeti könyvtár felállítására vonatkozólag. Ezen dolgozik most, és nem nyugszik míg minden reménye meg nem semmisül erre az intézetre vonatkozólag.

Kovachich azzal kecsegtette magát, hogy Széchényi az újév alkalmából minden bizonynyal válaszol leveleire. Várt tehát napról-napra, egészen január 20-áig, a mikor újból felkeresi a gróft soraival, sürgetvén a választ az előbbeni leveleiben előadottakra, mert a gróf hallgatása őt a legkellemetlenebb bizonytalanságban hagyta. Bármit határozzon is, tudassa vele mielőbb, hogy esetleg másképp gondoskodhassék magáról. Úgy látja különben, mintha az ő törekvései valamivel több kilátással bírnának a megvalósulásra, mióta a bíbornok-primás is jobban érdeklődik irántuk. Egyébiránt még mindig az országos levéltár helyreállítása és a nemzeti könyvtár létesítése ügyében a főherczeg-nádorhoz benyújtandó emlékiraton dolgozik, mert addig akarja ezt sürgetni, míg vagy lesz belőle valami, vagy pedig minden reményről le kell tennie erre nézve.¹

A legszorgosabb kutatás mellett sem voltunk képesek megtalálni Kovachichnak ezen többször említett és József főherczeghez állítólag benyújtott emlékiratát, és így azt sem tudjuk eldönteni, eljuttott-e Kovachich emlékiratával ennyire.

Évekkel előbb 1774-ben nyújtott be egy emlékiratot a m. kir. udvari kancelláriához és a helytartótanácsához könyvtári ügyben, a melyben a nagyszombati egyetem mellett felállítandó nyilvános könyvtár szükségét fejtegette.

Ekkor négy olyan forrásra mutatott rá, a melyből a könyvtár megalapításához szükséges könyveket venni lehetne. Az első lett volna az esztergomi káptalan elég gazdag könyvgyűjteménye, a

¹ Kovachich levelei a Széchényi levéltárban. I. kötet, 9. szám, III. csomag, 56. sz.

melyet, a helyett hogy továbbra is a por lepje, az illető tényezők hozzájárulásával erre a célra akart felhasználni. Másodszor kötelezni akarta a nyomdászokat, hogy minden általuk nyomtatott munkából két példányt küldjenek be a könyvtárba. Harmadszor az elkobzott, s különösen a külföldről behozott tiltott könyveket, a helyett, hogy azokat megsemmisítsék, a könyvtár egyik külön helyiségeiben kívánta elhelyeztetni, hogy egyes kutatók külön engedély mellett használhassák azokat. Végre negyedszer abban reménykedett, hogy egyes, nem ritkán igen tekintélyes könyvgyűjtemények felett rendelkező magánosok is gazdagítani fogják a könyvtárt adományaikkal.¹

Most, mint egy kéziratai közt fenmaradt fogalmazványban — a mely, ha nem csalódunk ugyanaz, a melyet leveleiben emleget — olvassuk, a nemzeti könyvtárhoz az egyetemi könyvtár anyagát is szeretne volna igénybe venni, és főleg akként szervezni az egész intézetet, hogy abban kizárólag csak hungarikák gyűjtessenek.

A könyvtár neve, szerinte, lehetne »nemzeti könyvtár« vagy pedig, ha ez — tekintettel a forradalmi eszmékre — gyűlöletesen hangzanék, »országos könyvtár«. A könyvtárban csak a Magyarorszában megjelent Magyarországról szóló munkák, kéziratok, úgyszintén a külföldi hasontárgyú nyomtatványok stb. gyűjtetnének.

A könyvtár felett a legfőbb felügyeletet a helytartótanács gyakorolná, és ennek székhelyén is lenne felállítandó.

A könyvtár élén a könyvtárnok állana, a kinek egyaránt jártasnak kellene lennie a magyar történelemben, közjogban és minden hazai vonatkozású tudományágban, s a kinek neve tudományos munkássága révén már a külföld előtt is kellő hírnévnek örvendene. Ő lenne egyúttal az ország hivatalos történetírója is. Később, ha az intézet már jobban kifejlődött, az ország főnemesei közé lehetne őt emelni. Hiszen Rómában és Bécsben hasonló állások méltóságoknak tekintetnek, és az abban lévők az ország legfontosabb ügyeivel foglalkoznak. Azért, ha találkozna erre való ember köztük, első sorban a mágánosok sorából kellene őt kinevezni.

A könyvtárnoknak két könyvtárór lenne alárendelve, a kiket főleg az ország elszegényedett nemesei közül kellene kiválasztani, s a kiknek hasonló jártassággal kellene bírniok a hazai tudományokban.

¹ Muzeumi Kézirattár. Fol. Lat. 86., 20.

Ezekon felül szép és olvasható írással bíró írnokokat kellene — a munkához mért számban — alkalmazni, a kéziratok másolására.

A könyvtárban a nyomtatványokat minden tisztességes állású ember szabadon használhatná; ellenben a kéziratokat csakis közhivatalnokoknak és tudósoknak lehetne kiadni, külön óvórendszabályok szemmel tartásával. Könyvtáron kívüli használatra egyáltalában senki nem kaphatna sem nyomtatványt, sem kéziratot.

A könyvtárnoknak és alárendeltjeinek hivatalos teendőit külön utasítás írná elő.

A könyvtárnok ügyköréhez tartoznék a könyvtár gyarapítása, rendezése és fentartása körül a legfőbb felügyeletet gyakorolni. Úgyszintén a helytartótanács felhívására, akár az udvar, akár a kormány részére a szükséges jogi, történelmi fejtegetéseket, kimutatásokat összeállítani és a mennyiben ideje ezen felül engedi, az irodalmi téren is munkálkodni.

Az első őrnök — a legfőbb vezetéstől eltekintve — ugyanazon hivatalos teendői lennének, mint a könyvtárnoknak, a kit szükség esetén helyettesítene is.

A másodőr vezetné a növedéknaplót, írná a könyvtár történetét, szétosztaná a munkát az írnokok közt, összeolvasná velük a másolatokat, vezetné a számadásokat és felügyelne az intézetben a rend és tisztaságra.

Írnok kevés lenne, éppen csak a szükséges létszám. Ők írnák a lajstromokat, ők végeznék a másolásokat stb. Ha a könyvtárban összegyűlne a lemásolni való anyag, akkor ideiglenesen kellene néhány írnokot alkalmazni, a kik azonban nem kapnának napi-díjat, hanem ivenkint fizettetnének, és gondosan ellenőrzendők lennének a másodőr által, nehogy valami visszaélést kövessenek el.

A könyvtári alkalmazottakat a felség nevezné ki a könyvtárnok és a két őr együttes javaslata alapján. Hogy e tekintetben személyválogatás nélkül, tisztán az intézet érdekeit szem előtt tartva járjanak el, hivatalos esküjökbe egy záradék lenne erre nézve felveendő.

Ha a könyvtár nagyobb alapítói közül valaki fentartaná magának egyik vagy másik állásra a kijelölési jogot, ez csak azon feltétel alatt engedélyeztetnék neki, hogy alkalmas, képzett egyéneket tartozzék javaslatba hozni.

Ha az alkalmazottak közül valamelyik ennek daczára sem válnék be, és reményt sem nyújtana, hogy e tekintetben javulás fog nála beállani, az ilyen — maga a könyvtárnok sem képezne e tekintetben kivételt — hivatalból áthelyeztetnék a helytartótanácsához. Természetesen mindenkor csak a régi javadalmazással, nehogy a több fizetésre való kilátás arra csábítson valakit, hogy ilyen módon keresse áthelyeztetését. Az áthelyezettnek helyébe azután a helytartótanács alkalmazottjaiból neveztetnék ki valaki. Hasonló elbánásban részesülnének azok is, a kik valamely magán személy kijelölése alapján jutottak be a könyvtárhoz.

A könyvtári alap javára, a melyből a hivatalnoki kar fizetése és a többi kiadás is fedeztetnék, országos gyűjtést kellene rendezni, úgyszintén ő felségét is fel kellene kérni, hogy utalványozzon e célra bizonyos összeget a tanulmányi alapból, vagy esetleg valamely más forrásból. Legczélszerűbbnek látszanék erre az eddig egyetemi tulajdont képező könyvnyomda, a hol az országos könyvtár embereinek műveit is bizonyos mérsékeltebb ár mellett — mintegy kivált-ságképpen — lehetne nyomtatni.

Mielőtt a könyvtári alapból valami a könyvtár gyarapítására fordíthatnék, fel kellene hívni az ország lakosait, adományozzák nyomtatványaikat, kézírataikat a könyvtárnak. Az adományozók nevei bevezettetnének a növedéknaplóba, a honnan időközönként a hírlapok útján a nagyközönség tudomására lennének hozandók.

A könyvtár ezenfelül még a következő módon gyarapodhatnék. Fel kellene kérni ő felségét, hogy az egyetemi könyvtárban lévő magyar tárgyú és vonatkozású kéziratokat az országos könyvtárba helyeztesse át. Ilyen formán csak a hely változnék meg, a hol ezek őriztetnének, és nem is mennének itt oly könnyen veszendőbe, mint ott. S a mit szintén szem előtt kell tartani, az országos könyvtárban nagyobb szükség lenne ezekre, mint az egyetemi könyvtárban, a hol úgy a tanárok, mint a tanítványok más mindenféle tanulmányokkal vannak elfoglalva, nem szólva arról, hogy ezen kéziratok közt több olyan is van, a mit nem kellene bárkinek a kezébe adni. Talán azt is ki lehetne ő felségénél eszközölni, hogy az eddig a titkos levéltárban őrzött Kollár-féle kéziratok szintén ezen új könyvtárban helyeztessenek el. Úgyszintén

ide lehetne áthozni azokat a kéziratokat is, a melyek a magyar királyi kancellária régi lajstromozó helyiségeiben őriztetnek.

Miután a könyvnyomdászok tartoznak minden nyomdájukban megjelent műből 2—3 példányt a helytartótanácsához benyújtani, a melyekből már elég sok gyűlt egybe itt, ezeket akként lehetne szétosztani, hogy a magyar tárgyúakat az országos könyvtár kapná, a többi pedig az egyetemi könyvtárnak jutna. Talán más források is lehetne találni még, a honnan az országos könyvtár minden költség nélkül gyarapodhatnék; és ha ezekhez még a magánadományokat, vételeket, másolatokat vesszük, remélni lehetne, hogy a gyűjtemény egykor teljessé válik.

Az intézetnek egyik elsőrangú feladata az lenne, hogy a könyvtárnok akár az udvarnál, akár a főbb kormányzéseknek felmerült fontos közjogi stb. kérdésekben, az örök közreműködésével, a könyvtárban felhalmozott anyag segítségével, a szükséges felvilágosításokat megadja, hogy az egyes szakelőadók ezek alapján annál alaposabb jelentéseket tehessenek. E mellett természetesen nemcsak a könyvtári embereknek, hanem más tudósoknak a kutatásához, irodalmi munkásságához is segédeszközökkel szolgálna a könyvtár, a mi által sok most uralkodó előítéletet, balvéleményt lehetne megszüntetni, a melyek míg egyrészt a közbizalomnak útját állják, másrészt a közigazgatást is akadályozzák.

Az ily közintézetnek létrejötté, a melylyel a francziák kivételével egy nemzet sem dicsekedhetik, kétségkívül nagy hála kötelezné az egész országot úgy ő felsége, mint az udvar iránt. A magyar nemzet pedig nemcsak a közművelődés terjedésének előfeltételét nyerné meg ez által, hanem a külföld előtt is dicséretet és tisztességet aratna.

Az ilyen könyvtárban a legjobban kiképezhetné magát az ország nemessége jövő feladataira, úgy hogy mindig lennének az országban szakferfiak, a kik adandó alkalommal jótanácsal szolgálhatnának az udvarnak a közjó előmozdításában.

Nem kellene attól sem tartani, hogy az intézet által ki tudja milyen eszmék terjednének el, mert hiszen erre is figyelemmel lehetne a könyvtárnok részére adandó utasítás, valamint a hivatalos esküben is kötelezni lehetne a szükséges óvórendszabályok szigorú betartására a könyvtári személyzetet. Egyébiránt a czen-

zura is gondoskodhatnék arról, hogy olyasmi ne lásson napvilágot, a mi eszmezavart okozhatna.

A könyvtár különben csak kiegészítő része lenne az egyetemes nemzeti művelődés szolgálatában álló olyan intézetnek, a melyben a természetrajzi, ipari, gazdasági, érmészeti, festészeti, szobrászati művek is gyűjtenének; mely célra legmegfelelőbb lenne a nagy kincstári épület Pesten, a melyet, ha a nemzet magához váltana, nemcsak önmagához méltó helyiséget nyerne, hanem a külföldi utasok érdeklődését is felkeltené.¹

Ilyennek tervezte Kovachich az új országos könyvtárt. Tervezetében is azon az állásponton áll, a melyre 1791- és 1792-ben helyezkedett, a midőn az Institutum Diplomatico-Historicum létesítésén fáradozott, azzal a különbséggel, hogy a könyvtárt ezúttal különválasztotta az irodalmi társaságtól. De az ő országos könyvtárának ebben az alakban is első sorban a magyar történelem és közjog ápolása lett volna hivatása, részben hivatalos, részben tudományos célokra, a melyek mellett pl. a magyar irodalomnak csak alárendelt szerep jutott volna. Nem is azt mondja tervezetében, hogy az országos könyvtár az összes hungarikákat gyűjtené, hanem csupán azokat a munkákat, a melyek Magyarországról szólnak. És pl. a hazai nyomdászok által a helytartótanácsához beküldött nyomtatványok közül is csak azokat akarta az országos könyvtár részére lefoglalni, a melyek határozottan Magyarországgal foglalkoznak, míg a többieket, pl. a mennyiség-tani, természetrajzi stb. munkákat átengedte volna az egyetemi könyvtárnak.

Kovachich könyvtára tehát egyáltalában nem lett volna nemzeti vagy országos könyvtár olyképpen, hogy abban a magyar szellemnek minden terméke, a hazai nyomdáknak összes nyomtatványai lettek volna összegyűjtve.

Azután nagyon is roskatag alapra építette fel országos könyvtárát. A mikor az emberekben nem volt meg az ehhez szükséges lelkesedés, a mikor az ország lakosainak pénzerejét kimerítették a háborúviselés keserves terhei, a közadakozásban és magánadományokban bizakodott.

¹ Cogitationes pro plano erigendae Bibliothecae Nationalis. Múzeumi Kézirattár. Fol. Lat. 2565.

A legnagyobb hibája mégis az volt Kovachich tervezetének, hogy nem valósult meg.

Az eredménytelenség azonban nem lohasztotta le buzgalmát, hanem szívós kitartással dolgozott, harczolt tovább kedvencz eszméjének megvalósítása érdekében.

Az 1798. év elején újból felszólal az országos könyvtár ügyében, a »Scriptores Rerum Hungaricarum Minores« című kiadványának I. kötetében. Ebben egy nyílt levelet tesz közzé gróf Bánffy György erdélyi kormányzóhoz intézve, hosszasan kifejtván annak szükségességét, hogy a régi magyar történelmi emlékek, kivált pedig az országgyűlési naplók, iratok stb. a nagyközönség számára is hozzáférhetőkké tétessenek.

Hogy ez megtörténhessék, ehhez, szerinte, kettő kívántatik meg. Először, hogy a tudományosan képzett férfiak együttes akarrattal járjanak el, mert egy ember, akármilyen tehetséges és szorgalmas legyen is, egymaga ezt a munkát el nem végezheti. És másodszor, hogy egy olyan, akár magán-, akár országos nyilvános könyvtár létesüljön, a melyben nemcsak a hazai történelem forrásai, hanem az egész hazai tudományos irodalom terméke egybe gyűjtessék és szakok szerint elrendeztessék, nehogy a tudomány munkásainak előbb a források felkutatásával, megvizsgálásával kelljen elvesztegetni idejüket és tehetségüket.

Míg Mátyás király korában volt hazánkban tudósok társasága, addig ebben a században hasztalan fáradoztak ilyennek létesítésén a tudománykedvelő hazafiak. S most csak sóhajtozik a magyar ember az egykor oly fényes Korvin-könyvtár megsemmisülése felett!

De ha megvolna is ez a becses könyvgyűjtemény, a hazai viszonyok megismerésére nem lenne elegendő, miután nagyobb-részt a régi görög és latin klasszikusok kézirati munkái voltak benne képviselve, a melyek ma már úgy is mind ki vannak adva. Vajjon meddig fogunk visszaélni őseink alkotásaival? Vajjon mikor lesz meg bennünk is az igyekezet, hogy valami nagyot létesítsünk? Valóban inkább mondható esztelenségnek mint nevetséges dolognak, ha azelőtt, a ki afelett panaszkodik, hogy a kultúrának mily alacsony fokán állunk manapság, mindig csak arra hivatkozunk, hogy ime ez volt nálunk ezelőtt háromszáz esztendővel! Már pedig Mátyás idejétől egészen 1770-ig semmiféle nyilvános könyvtárral

nem birtunk. Csak ekkor nyílik meg a közönség használatára a királyi egyetem könyvtára előbb Nagyszombatban, azután Budán és végre Pesten. Ezt követik a pécsi, kalocsai és nagyszombati, részint püspöki, részint káptalani könyvtárak. Ámde még ezek is csak nagyon csekély mértékben szolgálják azt a czélt, a mi az ő szemei előtt lebeg, a hazai dolgok megvilágítását, miután e gyűjtemények inkább általános tudományos munkákból állanak.

Nem tudja itt sem elhallgatni azon óhaját, a mit már más alkalommal is nyilvánított, hogy bár csak létesíttetnék már a szükséges bőkezűséggel, gonddal, közkölségen egy nyilvános nemzeti könyvtár, a melyben mindaz, a mi eddig Magyarországra és a magyar dolgokra vonatkozólag megjelent, vagy a jövőben megjelenik, valamint az oklevelek, a történelmi, jogi kéziratok stb., a melyek bármely részben érintik hazánkat, összegyűjtessenek és megőriztessenek.

Ő eddig minden erejéből azon volt, hogy ez a könyvtár létrejöjjön; és reménylette is egy időben, hogy czélt ér. Azonban az ő csekély segédeszközei elfogytak, mielőtt sikerült volna a közérdeklődést felébresztteni, és mielőtt számára segítség érkezett volna.

Sokkal könnyebben és gyorsabban meg lehetne ezt valósítani, mint általában hiszik, és sokkal nagyobb haszonnal járna ennek létrejötte, mint gondolják. Nem meri azonban biztosra venni, hogy egykor a közhatalom fogja az ügyet kezébe venni.

Már nem egy kiváló magánember könyvtára szolgálja ezt a czélt, a melyet szintén nagy gonddal és költséggel hoztak létre. Elég legyen ezek közül Széchényi Ferencz grófét ezúttal felemlítenie, a melyben a legtöbb hazánkra vonatkozó nyomtatvány és kézirat megvan s a mely napról-napra gyarapodik. Az erdélyieknek is gondoskodniok kellene arról, hogy hazájuk ezzel dicsekedhessék.

Minél hangosabban hirdette Kovachich a nemzeti könyvtár megteremtésének szükséges voltát, annál féltékenyebb gonddal örködött Széchényi a saját gyűjteménye felett és annál több időt, pénzt áldozott könyvtárának gyarapítására s rendezésére.

Az 1798. év elején főképpen az okozott Széchényinek gondot, hogy Kovachich végre elküldje neki a még nála levő kéziratokat. Január 24-én igen barátságos hangon kéri őt Sopronból, hogy intézze az ő közös ügyüket oly módon, hogy abban a kellő rend

és biztonság szem előtt tartassék. Mit ér az, ha a kéziratmásolatok az ő tulajdonát képezik, de az egyik részük itt van, a másik amott, és sem rendezve nincsenek, sem jegyzék nem készült róluk. Ezek bizonyára díszére fognak válni könyvtárának; legyen tehát rajta, hogy előbb a lajstromot, azután pedig magukat a kéziratokat megkapja. Csak ha ez megtörtént és már rendezve is lettek, kellene újabb vásárlásokat eszközölni. Reményli, nem fogja őt félreérteni. Ha ugyanis óvatos volt a vásárlásban, még óvatosabbnak kell lennie, mikor a kéziratok megőrzéséről van szó.¹

Széchényi Madách által is szorgalmaztatta Kovachichnál a kéziratok összeírását. Madách beszélt is vele erre vonatkozólag. Ámde ő sem ért el nála több eredményt.

A megnyugtató nyilatkozatokkal azonban nem fukarkodott Kovachich. A kívánt részletes jegyzéket, úgymond, lehetetlenség elkészítenie, oly nagy az anyag. Ha a gróf ragaszkodik az iratok elküldéséhez, ő ezt is megteszi, bár ez által megakadályoztatnék munkáinak kiadásában. Nyugodjék meg azonban az ő becsületes szándékában, ő időről-időre el fogja neki küldeni azt, a mire már nem lesz szüksége, valamint az újabb szerzeményeket is. Halála esetére pedig nem lehet semmi joga a kinestárnak az ő hagyatékához, mert felesége van, a ki utána örökölni fog, ez pedig annál kevésbé fogja meggátolni a gróf tulajdonát képező kéziratok kiadását, mert ezek mindegyikére rá van vezetve: »Ex Grammatophylaceo Széchényiano.«

Jelentést tévén Madách megbízatásának teljesítéséről, azt írja a grófnak, hogy ő ugyan teljesen megbízik Kovachich jóhiszemű eljárásában, mindazonáltal a kéziratok bizonyos ellenőrzését szükségesnek tartja, annál is inkább, mert azt tapasztalta, hogy Kovachich érdemes munkásságát a primáson kívül több mágnás is figyelemmel kíséri és azt hiszi, hogy ezek részéről némi támogatásban részesül. Könnyen megtörténhetik tehát, hogy halála után egyik-másik kézirat tulajdonjoga mégis kétségesse válik. Egyelőre azt ajánlja, hívja fel Kovachichot, hogy jegyezze össze legalább a kötetek számát; ezzel a lajstrommal azután Madách minden hónap utolsó napján elmenne Kovachichhoz és közösen megállapítanak, mi lett időközben a grófnak elküldve és mi lett újonnan vásárolva.²

¹ Kovachich levelezése. XIV. 46.

² Széchényi-levéltár. I. kötet, 13. szám, I. csomag, 11.

Madách hírei nem voltak éppen teljesen alaptalanok abban a tekintetben, hogy az ország főurai közül többen érdeklődést kezdtek tanúsítani Kovachich irodalmi munkássága iránt. Batthyáni József gróf bíbornok-primás pl. éppen ebben az időtájban alapította meg Pesten könyvtárát és mert Kovachich ő neki is azt ajánlotta, a mit Széchényinek, hogy a kézirati anyag gyűjtésére fektesse a főszűlyt, miután ez képezi mindig a könyvtár nevezetesebb részét, a mennyiben ha valaki nyomtatott munkából idéz valamit, csak a könyv címét nevezi meg, holott a kéziratok idézésénél mindig magára a gyűjteményre történik hivatkozás, a főpap arra törekedett, hogy könyvtárát ilyenekkel gyarapítsa. És — legalább Kovachich így adja elő — a legnagyobb sajnálattal értesült arról, hogy Kovachich már eladta gyűjteményét.

Nem lehetetlen, hogy ilyen dolgoknak is volt részük abban, miszerint Kovachich panaszai és kérelmei, bár Széchényit nagyon elkedvetlenítette ez a körülmény, hogy sem a kéziratokat, sem ezek pontos jegyzékét nem tudta megkapni, még sem maradtak minden hatás nélkül. A gróf nemcsak 300 forintot utalványozott számára, hanem arra is felhatalmazta, hogy költségén állandóan egy írnokot tartson maga mellett.¹

Széchényi nem ok nélkül sürgette oly türelmetlenül kéziratának megküldését; éppen ebben az időben folyt könyvtárában a rendezés, a katalogizálás nagy munkája és azt szerette volna, hogy a könyvek lajstromozása után — a mi már vége felé közeledett — mielőbb a kéziratokra kerüljön a sor.

Ugyanekkor a katalogus készítése alkalmával különválasztott másodpéldányok egy részét — bizonyára Kovachich ösztönzésére — felajánlotta a felállítandó magyar könyvtár javára.² A nagyobb részt azonban visszatartotta, hogy ezekből, valamint az általa már előbb nagy számmal összegyűjtött klasszikusokból és más jelentős szerzőkből Sopronban még a télen nyilvános könyvtárt létesítsen. Ezzel a gróf egyúttal azt is el akarta érni, hogy a Czenken maradt, tisztán magyar és magyar vonatkozású nyomtatványai és kéziratai, több helyhez jussanak.

¹ Széchényi levéltár. I. kötet. 9. szám, III. csomag, 56. szám.

² Ki előtt történt ez, milyen alakban, mikor, nem voltunk képesek kideríteni s az egészről csak Széchényinek egyik leveléből értesülünk, a melyet 1798 május 6-án intézett Kovachichhoz. L. ennek levelezését XIV. 84.

BIBLIOTHECA HUNGARICA
FRANCISCI
COMITIS SZÉCHÉNYI.

J. N. CZENK
Comitatus Soproniensis Oppido

SZÉCHÉNYI FERENCZ GRÓF CZENKI KÖNYVTÁRA KATALOGUSÁNAK CZÍMLAPJA.

A nyomtatványok katalógusába csupán ezek a magyar vonatkozású könyvek lettek felvéve, és a munka az 1798. év tavaszán már annyira előrehaladt, hogy a kéziratot nyomdába lehetett adni. Kovachich ugyan még most is szerette volna a munka kiadását egy időre elhalasztani, de Széchényi nem volt erre rábirható, miután többeknek megígérte, hogy a czímtárt legközelebb megjelenteti.

A katalógus összeállítása Tibolth Mihálynak elévülhetetlen érdeme, a ki 1788 óta mint Széchényi legidősb fiának, Lajos grófnak nevelője tartózkodott a grófi háznál. Széchényi annyira megkedvelte a képzett embert, hogy 1791-ben magával vitte mint követtségi titkárt nápolyi útjára is. Visszatérvén Tibolth olaszországi útjáról, az ott szerzett ismeretekkel gazdagítva, még nagyobb szorgalommal szentelte idejét a könyvtár rendezésére, a hiányok pótlására, úgy hogy az ő fáradhatlan munkásságának is nagy része volt az elért gazdag eredményben. Midőn pedig Széchényi a nyomtatványok katalógusának kiadására határozta magát, keresve sem találhatott volna e munka végzésére minden tekintetben hivatottabb embert Tibolthnál.

Befejezéséhez közeledvén az évekig tartó katalogizálás, az 1798. év elején felkérte Széchényi egykori hírneves tanítóját, Denis Mihályt, a ki ekkor már a bécsi udvari könyvtár igazgatója volt hogy írja meg a katalógushoz az előszót. Denis márczius 19-én küldi meg ezt Széchényinek, megjegyezvén kísérőlevelében, hogy annak megírásában csak egy okozott neki nehézséget, az ő személyéről a kellő mérséklettel szólni.

Denis előszavában örvendezve hozza a tudományos világ tudomására, hogy Kollonics, Klimó, Batthyáni és Teleki után ime most a jeles Széchényi nemzetség sarja, Ferencz gróf kívánja könyvtárát honfitársainak hozzáférhetővé tenni. Örömmel emlékezik meg arról, hogy a jeles férfiú, a kinek hazaszeretetét, képzettségét, vonzó egyéniségét hogy ne magasztalja, úgy kell magának megtiltania, egykor a Terezianumban, a hol a könyvtári tudományból előadásokat tartott, szorgalmas hallgatója volt.

A katalógus, a melyt a gróf most közrebocsát, azon magyar könyvtárnak betűsoros címjegyzékét foglalja magában, a melybe a gróf négy éven keresztül nagy szorgalommal és áldozatkészséggel gyűjtötte össze mindazon nyomtatványokat, a

melyeket vagy magyar ember írt, vagy pedig a melyeknek tartalma Magyarországgal valamely vonatkozásban áll. A gyűjtésnél az irodalomban jártas alapító nem volt tekintettel sem a terjedelemre, sem a tartalomra, jól tudván, hogy gyakran a legjelentéktelenebbnek látszó füzetnek is meg van a maga értéke, hogy nem ritkán a legnehezebb, a legbonyolultabb kérdések tárgyalatnak ilyenben, és hogy éppen csekély terjedelmük következtében igen könnyen annyira eltűnnek szem elől az ily apró nyomtatványok, hogy a legrövidebb idő alatt valódi ritkaságokká válnak. Nem szólva arról, hogy a lehető teljesség elérése tekintetéből semmit sem szabad feleslegesnek, vagy értéktelennek minősíteni. Miután pedig a mondott idő alatt lehetetlen volt mindazt összegyűjteni, a minek e könyvtárban helye lenne, a gróf el van tőkévelve pótolni a hiányokat és mihelyt kellő mennyiségben újabb szerzeményekre tesz szert, a katalógust pótkötetekkel megtoldani. Ez együttvéve az első részt fogja képezni. A második rész a Magyarországot érdeklő kéziratok czímjegyzékét fogja felölelni, a melyeket a gróf már évek során át gyűjtött, s a melyek az utóbbi években könyvtárában nagy mértékben felszaporodtak. Mindehhez folytatólag a képek, metszetek, földabroszok lajstroma fog járulni. Mig a harmadik rész a Magyarországi érmeknek és ásványoknak leírását fogja magában foglalni.

Ime — ezzel fejezi be Denis előszavát — írók és tudósok, a gróf felajánlja nektek a legtökéletesebb gyűjteményt, mely minden részében Magyarországgal foglalkozik, hogy azt használjátok. Szerencsét kíván az országnak, hogy egyik polgára ekként mutatja ki szeretetét hazája iránt, szerencsét kíván a grófnak, hogy ilyen módon szerez magának érdemeket hazája körül, és annak az óhajának ad kifejezést, hogy a mit a tudomány és irodalom előmozdítására oly szerencsésen megkezdett, azt be is fejezhesse. Valóban, honfitársai, a kiknek eddig nem állott módjukban közelebbről megismerkedni a hazájukat érdeklő irodalommal, most hálás szívvvel intézhetik hozzá azon szavakat, a melyeket Cicero írt Varrohoz: »Nos in nostra patria peregrinantes, errantesque, tamquam hospites, tui libri quasi domum deduxerunt.«

Széchényi, a kinek a nyomda az új esztendőre kilátásba helyezte a katalógus megjelenését, azt szerette volna, ha júliusban már a kézirati czímjegyzék is elhagyja a sajtót, hogy

azután a többi gyűjtemény leírására kerülhessen a sor. A kézirati katalógus egybeállítására pedig Kovachichot akarta megnyerni, a ki egyik kiadványában úgy is készült a czenki gyűjteményt részletesebben ismertetni. És miután Kovachich már előbb kilátásba helyezte e célból látogatását, az 1798. év tavaszán feleségével és gyermekével együtt meghívja Czenkre, hogy itt a katalógust elkészítse. Ez — biztatja őt — nemcsak a könyvtárnak fog dicsőséget szerezni, hanem az ő nevének is. A mint Kovachich halála, a melynek órája minden embernél bizonytalan, viszont az ő könyvtárának a végét is jelentené. Csak jöjjön mielőbb, és ha esetleg hivatalos teendői el is szőlitanák ebben az időben hazulról, az ne aggassza Kovachichot, mert kéziratai azért rendelkezésére fognak állani. Nem is küld neki addig semmit kéziratgyűjteményéből, hanem jöjjön el ezekért személyesen. Így akarja őt mintegy kényszeríteni arra, hogy útra keljen a katalógust megírni.¹

Az 1798. évi nyár és ősz folyamán többször megismétli Széchényi a meghívást, részint személyesen, részint Tibolth által. Tibolthnak október 12-ki levele szerint azért is legalkalmasabb lenne a katalógust most elkészíteni, mert a kéziratok egyuttal új szekrényekbe lennének elhelyezhetők és a magyar könyvtárnak a tavaszon tervbe vett rendezését is annál könnyebben lehetne ekként végrehajtani.²

Kovachich látszólag szívesen vállalkozott a neki szánt munkára, és több ízben ígérte jövetelét. Azonban mindannyiszor akadt valami kifogása, a mi miatt útját el kellett halasztani. Míg végre szeptember 25-én megírja őszintén, hogy a katalógus elkészítésére nem vállalkozhatik.

Széchényi ugyanis legutóbbi levelében azt ajánlotta neki, hogy a kézirat-katalógus elkészítésére legcélszerűbb lenne november közepe vagy vége felé családostul Czenkre utaznia. Kovachich azt feleli erre, hogy bizonyára a gróf is nagyon jól tudja, hogy ez az évszak nálunk a legváltozékonyabb és legkegyetlenebb idővel jár, a mikor még a medve is visszahúzódik barlangjába. Istennek jóvoltából nem állanak oly rosszul dolgai, hogy téi közepén, áldott állapotban lévő feleségével, kilencz hónapos gyer-

¹ Kovachich levelezése. XIV. 84.

² U. ott. 165.

mekével utban, vagy idegen hajlékban kellene töltenie napjait. De nem is rendelkezik annyira idejével, hogy a mikor kedve tartja ott hagyhassa hivatalát, a mely képessé teszi őt arra, hogy övéiről gondoskodjék. Ehhez járul, hogy a mondott időben oly rövidék a napok, hogy alig lehet napfény mellett valamit végezni, már pedig az ő meggyengült szemei nem engedik, hogy gyertya mellett sokáig dolgozzék. Miután mindezt nagyon jól kell tudnia a grófnak is, nem értelmezheti eljárását, hogy jövetelére éppen ezt az időt tűzte ki, másképpen, mint azon kívánság burkolt kifejezésének, hogy az utazásról ő is lemondjon. A mit annál is inkább kénytelen megtenni, mivel a folyó évben már úgy sem lehet belőle semmi, a jövő évre pedig már régebben Horvátországba igérkezett. Nincs tehát abban a helyzetben, hogy a kézirati katalógus elkészítésére ígéretet tehessen. A tervezett utazás alkalmával úgy sem akart egyebet, mint a kéziratokat rendbeszedni és kiadványában a gyűjteményt nagyjában ismertetni.

Levelének hatását azonban mégis jónak látta valamivel enyhíteni, és kilátásba helyezte, hogy a legközelebbi alkalommal elküldi a grófnak a nála lévő kéziratok nagyobb részét.¹

Lehetséges, hogy Kovachich csakugyan hivatalos és irodalmi elfoglaltságára való tekintettel nem akart a kézirat-katalogus megírására vállalkozni, és hogy e tekintetben igazat adott Engelnek, a ki azt írta neki, hogy a *Scriptores Minores* folytatásából több haszna lesz a tudománynak, mint a legbővebb kéziratczimtárból. Mindazáltal Széchényi méltán rossz néven vehette tőle, nemcsak hogy ez iránt már régebben őszintén nem nyilatkozott, hanem hogy határozottan hitegette őt hónapokon át jövetelével. Annyi bizonyos, hogy ettől az időtől fogva bizonyos feszültség uralkodik közöttük. Nemcsak leveleikben nincs meg az előbbeni évek meleg, baráti érintkezésének hangja, hanem napról napra elégedetlenebbek is egymással.

Széchényit, a ki oly ideges, türelmetlen tudott lenni, mihelyt könyvtáráról volt szó, most már nemcsak az kedvetlenítette el, hogy kéziratait nem tudta Kovachichtól megkapni, hanem az is szerfelett kellemetlenül érintette, hogy Kovachich lemondott a kézirat-katalogus megírásáról. Fokozta neheztelését az a körülmény

¹ Széchényi levéltár. I. kötet. 9. szám. III. csomag, 56. sz.

is, hogy Kovachich egy újabb munkájában oly nyilatkozatokat engedett meg magának, éppen a kézirati katalogusra vonatkozólag, a melyek egyáltalában nem feleltek meg az ő szándékainak.

Az 1799. év kezdetén megjelent Pesten Trattner Mátyás nyomdájában Kovachichnak »Formulae Solennes Styli etc.« című kiadványa, Széchényi Ferencz grófnak ajánlva. Az ajánló sorokban Kovachich megemlékezvén arról, hogy Széchényi nemcsak összegyűjteni kívánja hazánk történelmének emlékeit, hanem azon van, hogy ezek napfényre is hozassanak, hálával ismeri el, hogy ez a könyv is az ő sürgetésére lett összegyűjtve, sőt nem is jelenhetett volna meg a munka, ha a gróf nem szánja el magát arra, hogy esetleg saját költségén is kiadja. Ezért, bár a gróf megtiltotta, mégis hálás köszönetet mond neki. Egyben kijelentvén, hogy készséggel fogja előmozdítani törekvéseit a jövőben is, tudomására hozza a grófnak, hogy tervbe vette az összes hazai és külföldi magyar vonatkozású kéziratok jegyzékének kiadását, úgy a hogy a gróf ezt tőle kívánta. És miután ehhez a nagy vállalathoz is az ő buzdítására fogott, engedje meg, hogy a munkát az ő gyűjteményével kezdhesse meg, és mutatóvány gyanánt először a czeni könyvtár kézirat-katalogusát közölhesse. Ő ugyanis a kéziratokat nemcsak jegyzékből ismeri, hanem huzamosb időn át használta is már azokat, miután a gróf tőle vette meg azok nagyobb részét.

Széchényinek kissé későn jutott kezeihez Kovachich munkája, mert az 1799. év tavaszán Grácban oly súlyos betegségbe esett, hogy az orvosok féltették életét. A mint azonban betegségéből annyira fellábadt, hogy elolvashatta Kovachich ajánlását, azonnal megbizta Tibolthot, közölje Kovachichchal erre vonatkozó megjegyzéseit. A mit Tibolth július 25-én kelt levelében tett meg.

Széchényi mindenekelőtt azt a kifejezést kifogásolta az ajánlásban, hogy ő kész volt a munkát saját költségén is kiadni, miután ez nem egyezett meg az előfizetési felhívásban mondottakkal. Az emberek ennek láttára vagy azt fogják mondani, — a mi igaz is — hogy a könyv nem az ő költségén jelent meg, vagy pedig abból, hogy többször panaszkodtak az előfizetők csekély száma felett, arra következtetnek, hogy ő a kiadáson nyereszkeskedni akart.

A mi pedig a kézirat-katalogust illeti, határozottan kijelen-

tette, hogy soha sem volt szándékában saját könyvtárának kézirat-katalogusát mutatvány gyanánt kiadni az összes magyar vonatkozású kéziratok könyvtárához. Hanem igenis ki akarta adni minden tekintet nélkül ezekre a gyűjteményekre. Tegyenek mások kézirataikkal, a mit akarnak, azzal ő nem törődik. Ő csak arra kérte fel Kovachichot, hogy készítse el kéziratainak címjegyzékét, főleg azokét, a melyek tőle származnak, mert nem akarta, hogy valami rossz jegyzék folytán ezek ne érvényesüljenek eléggé. Ő ugyanis csak egyet óhajtott elérni az által, hogy könyvtárának katalogusait ki akarta nyomtatni, azt t. i., hogy a tudományos világ megtudja, mi van meg az ő gyűjteményeiben. A mit Kovachich az ajánlásban mondott el, azt inkább az előszóba kellett volna felvenni, vagy egy Denishez intézett levél alakjában, a mint különben azt Kovachich meg is ígérte — közölni.¹

Az előszó hatásának és általában Kovachich magatartásának kell tulajdonítanunk, hogy az érintkezés ettől fogva még gyérebb lett Széchenyi és Kovachich közt, bár teljesen nem szakadt meg.

Széchenyi Kovachichot ezentúl is támogatja, s az 1799. évben éppen az ő hathatós közbenjárására nyer nemességet. Kovachich viszont továbbra is vásárolja a gróf számára a kéziratokat.

Már Bécsből értesítette őt, — írja 1800 február 5-én Széchenyihez — hogy Bujanovicstól megvette 100 forintért Veranchich iratainak egy töredékét, nehogy idegen kézbe, külföldre kerüljön, ahonnan még másolatot sem lehet szerezni. Úgy hallja, hogy a gróf nem akarta megvásárolni. Miután azonban a köztük fennálló szerződés értelmében minden általa megvett kéziratot tartozik neki ugyanazon áron felajánlani, ezt most is betartja. Csakhogy a pénz, a mit a kéziratokért adott, a felesége tulajdonát képezte, a ki azt nem nélkülözheti hosszabb időn át; kéri ennél fogva, tudassa vele mielőbb elhatározását. Ha a gróf nem tartaná meg a kéziratokat, úgy Jankovics Miklósnak engedi át, a ki 200 frtot ígért ezekért neki. Ez annál előnyösebb lenne reánézve, mert legutóbb kiadott »Formule Solennes Styli« című munkájáért még 600 forinttal tartozik a nyomdának. A gróf pedig annál is inkább el lehet a kéziratok nélkül, mert az előbbieket sem vásárolta meg,

¹ Kovachich levelezése. XV. 15.

s mert az általa irt másolatok úgy is az ő kézirat-gyűjteményébe fognak kerülni. Nem szokása ugyan kéretlenül tanácsokat osztogatni, miután azonban nem akarná, hogy a gróf valamit értékén felül fizessen meg, figyelmezteti, hogy a Vályi által felajánlott helyrajzi jelentéseknél, a melyekből lexikonát elég szerencsétlenül összerótta, jobbat is lehet kapni.

Sőt Kovachich annyira megemberelte magát, hogy 1799 október havában küldött a grófnak valamelyes katalogust is a czeni könyvtár kézíratairól.¹

A mit Széchényi viszont azzal köszönt meg, hogy az 1800. év nyarán kiutalványozott egy bizonyos összeget a Kovachichnak járó pénzből.

Kovachichra nézve ez soha jobbkor nem történhetett volna. Nejének hosszadalmas betegsége folytán annyira kifogyott a pénzből, hogy felesége halála esetére — pedig az orvosok nagyon tartottak tőle, hogy ez rövid idő alatt bekövetkezik — nem lett volna képes magának gyászruhát csináltatni, a temetési költségeket kifizetni, vagy egyáltalában a télire valót magának beszerezni.

Érthető tehát az a megnyugvás, a melylyel a gróf elhatározása őt eltöltötte. Háláját azzal is tanusítani akarta, hogy felajánlotta szolgálatkészségét arra az esetre, ha a gróf netalán gyűjteményének biztosabb elhelyezésére gondolna.

Ebben az időtájban történt ugyanis, hogy azon óriási veszteségek után, a melyek Ausztria seregeit Német- és Olaszországban érték, I. Ferencz király 1800 szeptember 4-én másodszor is általános felkelésre szólította az ország nemeseit, hogy a közelgő veszedelemben rendkívül segélylyel siessenek támogatására.

Ámbár Kovachich — legalább a grófhoz intézett levelében így mondja — nem tartott attól, hogy az ország ne lenne képes az ellenséges hadaknak ellenszegülni, mégis arra hívta fel Széchényi figyelmét, vajjon, tekintettel arra, hogy a gróf kastélya közel esik a határszélhez és így jobban kivan téve az ellenség támadásának, nem kellene-e gyűjteményét az ország belsejébe szállítani és akként szétosztani, hogy veszedelem esetén ne legyen az egész egyszerre prédának kitéve. Kovachich főként a magyar könyvek és kéziratokért aggódott. Szerinte ezeknek Budán vagy Pesten lett

¹ Széchényi levéltár. I. kötet, 9. szám, III. csomag, 56. szám.

volna legbiztosabb helyük, kivált ha Budát nem erősítik meg, s így nem kell a vár megvívásától sem tartani. Ő szívesen gondját viselné a gyűjteménynek, s legrosszabb esetben arra hivatkoznék, hogy csak használatra lett neki átengedve és mint ilyen minden módon megőrizni tartozik.

Nem akarja a grófot tanácscsal ellátni, mert hisz bölcsesége meg fogja neki mondani, hogyan járjon el saját ügyeiben, csupán szolgálatát ajánlja fel.

Más indokok is szólnak a mellett, hogy a könyvtár állandóan Budán vagy Pesten legyen. Itt él a legtöbb olyan ember, a ki irodalommal foglalkozik, vagy a kinek ezzel kellene foglalkoznia. Itt fordul meg a legtöbb vidéki tanár, kivált a nagy szünidő alatt, s az idegen utazók is leginkább látogatják, a kik mindnyájan örömmel használnák a könyvtárt, vagy legalább is megtekintenék, a mi nagyban hozzájárulna, hogy hírnévre tegyen szert. Már pedig a haza dicsőségére való tekintettel, és nem hiuságból, erre is törekedni kell. Sőt a jövőben, legalább az év nagyobb részén át, a gróf maga is Pesten fog tartózkodni, illik tehát, hogy a könyvtára is itt legyen. És végre, itt nemcsak a nyomtatványok és kéziratok katalógusát lehetne pontosabban, kényelmesebben elkészíteni, hanem a hiányokat is könnyebben lehetne pótolni. Ugyanez állana más a hazai irodalmat felölelő gyűjteményről is.

Ha Isten békésebb időket enged, erőt, egészséget ad — ezzel fejezi be Kovachich levelét — és a magyar ember a hazai irodalommal tüzetesebben foglalkozik, nagyot fogunk alkothatni Exczellenciád könyvtarából, a mi nemcsak visszatérítené a reá fordított költséget, hanem Exczellenciád hervadhatatlan érdemeit is összefűzné családjának örök dicsőségével.¹

Kovachichnak levele semmi esetre sem maradt hatás nélkül Széchényi lelkére, bár nem volt előtte újság, a mit abban elmondott. Hiszen éveken át volt tanuja Kovachich abbeli törekvéseinek, hogy az ország szívében nemzeti könyvtárt létesítsen. És lehetetlen, hogy ezen idő alatt egyetlen egyszer se fordult volna meg elméjében az a gondolat, hogy a tervnek, a mely őt annyi időn át foglalkoztatta, a feladatnak, a melynek egész életét szentelte

¹ Széchényi levéltár. I. kötet. 9. szám, III. csomag, 56. szám.

méltó betetőzése az lenne, ha gyűjteményét az ország fővárosában tenné honfitársainak hozzáférhetővé.

Be kellett azonban látnia, hogy tulajdonképpen még ez is csak félmunka lenne. Sem állandóságát, sem fejlődését nem lett volna képes könyvtárának kellőképpen biztosítani. Az irodalom nagyarányú termelésével, ha kedvező viszonyok mellett ez egyszer kezdetét vette, egy embernek, egy családnak áldozatkészsége lépést nem tarthat, kivált ha a multnak hiányait is oly nagy mértékben kell még pótolni. Ki fogja tehát a napról napra rohamosabban gyarapodó irodalom termékeit, a nyomtatványokat, kéziratokat stb. a jövőben mind megszerezhetni? Ha pedig ez nem történik, hogyan fog a könyvtár azon rendeltetésének, hogy a hazánkat érdeklő összes nyomtatványok, kéziratok gyűjteménye legyen, megfelelni?

Ha maradandót, tökéleteset akart alkotni, pedig erre ösztönözte őt az áldozathozatalnak az a szükségérzete, a mely lelkét eltöltötte, csak egy utat látott maga előtt. Mindazt, a mit a nemzeti művelődés előmozdítására gyűjtött, szerzett, alkotott, mint önkéntes adományt oda helyezni a nemzet oltárára, hogy a mit ő megteremtett, de a véges emberi természet folytán be nem fejezhetett, az egész ország hozzájárulása értékesítse, fejleszsze és tökéletesítse az egész nemzet javára.

A mint megfogant lelkében az elhatározás, a legelső kedvező alkalommal hozzá fogott annak megvalósításához.

A kilencz évig tartó háborút 1801 február 9-én befejezte a lunevillei békekötés, s az ország felszaporodott bajainak orvoslására az 1802. év elején kihirdettetett az országgyűlés.

A nemzetben pártkülönbség nélkül nagy volt az öröm és mindenki reménylette, hogy a sok áldozat után az ország haladásának, jólétének előmozdításán fognak munkálkodhatni. Hiszen a királyi meghívólevél is azt hirdette, hogy az országgyűlés az ország boldogságának eszközeiről fog tanácskozni.

Széchenyi ezt az időpontot látta a legalkalmasabbnak terének végrehajtására.

Mialatt az egész országban folytak az előkészületek az összeülő országgyűlésre, 1802 márczius havában a következő folyamodvánnyal járult a király elé.

Felséges Uram! Ifjúságomtól kezdve fáradhatatlan gonddal, nagy áldozattal szereztem meg magamnak azt a gyűjteményt, a

Euer Majestät!

Entwerfener hat von seiner Jugend aus mit aufstrebender
Kunst und grossen Anstrengungen solch eine Menge Kunstwerke und die besten
jetzigen Künstler mittel oder unmittelbar angeordnet Sammlungen zu
angeordnet, und

a) von gedruckten Büchern.

b) von Gemälden.

c) von Münzen.

d) von Kupferstichen.

e) von Skulpturen.

f) von Kunstwerken.

g) Ausser den Kunstwerken bestehenden Sammlungen,
welche eine beträchtliche und 6000 Stücke umfassende Sammlung der
vorzüglichsten Kunst und Kunstwerke.

Zu dem für einen Mann, und vögelichen Kunst
gedruckte Sammlungen gebracht worden, jedoch nicht nur den
für begabte, Euer Majestät allerhöchstermächtig verordnet
und mit Bewilligung der k. k. Kaiserlichen Censur gedruckte Kunst
Catalog; sondern auch die noch ungedruckte Verzeichnisse der
erhöhten Sammlungen, welche Entwerfener schon vorgelegt haben
= und für nicht begabte konnte; sondern auch die Kunstwerke nach
ihm selbst der k. k. Kaiserlichen Censur dem k. k. Kaiserlichen
Vorwürfen und der k. k. Kaiserlichen Censur.

mely részint közvetlenül, részint közvetve Magyarországra és a társorszáგokra vonatkozik, s a mely a következő tárgyakból áll : *a)* nyomtatott könyvekből, *b)* kéziratokból, *c)* érmekből és régi pénzekből, *d)* rézmetszetekből, *e)* czímerekből, *f)* földabroszokból, *g)* s a magyar térképeken kívül még vagy 5000 darabot kitevő mappagyűjteményből.

Hogy mindez mekkora értéket képvisel, mutatja nemcsak a Felsőged számára legalázatosabban felajánlott és idecsatolt könyv-katalogus, mely a cs. kir. bécsi cenzura jóváhagyásával jelent meg, hanem a gyűjtemény egyéb részeiről készült jegyzékek is, a melyeket nagy terjedelmük miatt nem mellékelhettem, de a nádor ő fenségének már előbb bemutattam.

Ezek előre bocsajtása után a következő alázatos kérelmet bátorkodom hódolatteljes tisztelettel Felsőged elé terjeszteni.

1. Méltóztassék kegyesen engedélyezni, hogy ezen gyűjteményt Magyarországnak adományozhassam, a mely nekem az ezek megszerzésére szükséges eszközöket nyújtotta ; és pedig a nyomtatott katalogusban foglaltakat azonnal, a kézirati jegyzékben foglaltakat pedig akkor, ha ezeknek lajstromai az én költségemen nyomtatásban is megjelentek.

2. Szabadjon a gyűjteményt életem folyamán a sajátomból továbbra is gyarapítani és a mennyire csak lehetséges, teljessé tenni. Igérem, hogy e célból sem a fáradságot, sem az utánjárást nem fogom sokalni.

3. Szabadságomban álljon a gyűjtemény gyarapodását fel-tüntető katalogust évről évre 1000 példányban nyomtatandó pót-kötetekben kiadni, és miután a szerzők úgy is tartoznak minden újonnan megjelent munkájukból egy példányt a királyi egyetemi könyvtárnak beküldeni, az országos könyvtár vezetője az ily módon beküldött munkákat juttassa el hozzám is, hogy ily módon a kinyomtatandó katalogusba ne csak azok a régebbi munkák vétessenek fel, a melyeket én a magam költségén fogok igyekezni megszerezni, hanem a lehető legnagyobb teljesség érdekében azon újabban megjelent nyomtatványok is, a melyeket az írók a jövőben is ingyen lesznek kötelesek a királyi egyetemi könyvtárba beszállítani.

4. Esedezem, méltóztassék legkegyelmesebben megengedni, hogy ezen intézmény ez idő szerint ő fenségének, a főherczeg-

nádornak, a jövőben pedig — adja Isten, hogy csak a késő jövőben — a nádori méltóság képviselőjének, vagy a nádori szék üresedése esetén az ország főkormányzékének joghatósága alatt álljon, hogy ezáltal is bizonyos tekintélynek örvendjen, fejlődése annál jobban biztosíttassék, és céljának megfelelően, a hogy Felségednek kegyesen elrendelni méltóztatik, vezettessék, és a közhasználat számára megerősödjék.

Ezen hazai múzeumot a legczélszerűbben talán a pesti királyi egyetem könyvtárának épületében lehetne elhelyezni, a nélkül azonban, hogy gyűjteményem az egyetem tulajdonát képező dolgokkal összevegyíttessék, összezavartassék. Arra az esetre pedig, ha Felséged Pestről máshová rendelné átvitetni az egyetemet, oda terjed alázatos kérelmem, hogy az országos múzeum ott maradjon, a hol a főkormányzék is székelni fog.

5. Hogy pedig, a mint engem is őseimnek példája arra ösztönzött, hogy az ő nyomdokaikon haladva a király és az ország javának előmozdításán munkálkodjam, úgy utódaimat is hasonló tettekre serkentsem, legyen szabad a prágai királyi könyvtárban őrzött gróf Kinsky-féle gyűjtemény feliratának mintájára, a gyűjteményem részére kijelölendő könyvtárteremben ezt a feliratot elhelyezni :

Francisco II. Caes. Aug. Hung. Rege
Josepho Archid. Austriae Prorege
Bibliotheca Hungarica
Familiae Comitum Széchényi
Patriae Sacrata
Anno 1802.

Keresztnevemet nem kívánom a feliratban feltüntetni, mert nem akarom, hogy hiú dicsekvésnek tűnjék fel eljárásom. Egyedüli célom, hogy más honfiak is, első sorban pedig leszármazottjaim, hasonló cselekedetekre buzdíttassanak.

6. Végül azon magas kegyért is alázattal folyamodom, hogy engedélyeztessék nekem, úgyszintén leszármazottjaimnak s végre oldalrokonaimnak (ezek közül mindig annak, a ki a könyvtári őr állásának üresedése idején a legmagasabb rangban van, vagy volt) azon jog, hogy az országos múzeum felügyelői állására három erre alkalmas katolikus vallású egyént kijelölhessünk, és a kijelölteket azok egyikének kinevezése végett Felséged elé ter-

jeszthessünk, első sorban olyanokat, a kik gyermekeink mellett, akár egyházi, akár világi állásban legyenek, mint nevelők tisztességgel működtek. Ha pedig megtörténnék, hogy sem az egyenes leszármazottak, sem az oldalágiak között nem lenne, vagy nem lett volna senki ilyen hivatalos állásban, erre az esetre a kijelölés joga az ország főkormányshéjére szálljon át, azzal a megszorítással mégis, hogy a felügyelői állásra való hármias kijelölésnél, hasonlóképpen különös figyelemmel legyenek a család nevelőire. Készségesen vállalkoztam volna arra is, hogy a felügyelő javára alapítványt tegyek le, hogy ezáltal is lehetőleg tökéletes állapotba helyezzem a haza dicsőségére és javára szentelt ezen intézetet. Azonban, a gyűjteményből még hiányzó tárgyak beszerzésére irányzott buzgalmam, úgyszintén a katalogus további kiadása, nemkülönben az országos múzeum gyarapítása és gazdagítása, a melyet egész életemen át folytatni szándékozom, igen tetemes kiadásokat ró reám. A már elmondottak és a még elmondandók alapján azzal a reménnyel kecsegtetem tehát magamat, hogy Felséged kegyesen engedélyezni méltóztatik, miszerint az országos múzeum részére a felügyelői állás újonnan szerveztessék, és annak kinevezendő öre, a Felséged legmagasabb intézkedésében meghatározandó javadalmazását, a magyar királyi egyetem, vagy a tanulmányi alaphól nyerje.

Ezen alázatos kérelmemet, hogy t. i. a tervezett intézet élére, az egyetemi könyvtár igazgatójának közvetlen felügyelete alatt külön ör állíttassék, és hogy ez a nevezett alaphól nyerje fizetését, a következő okok támogatják.

1. Az egyetemi könyvtár az én gyűjteményeim átadása folytán új alaphoz jutna, mely az által állana elő, hogy a könyvtárban ekként kettős példányokul tekintendő munkák értékesítenének, a mint ez már többször is megtörtént. Az eladásból befolyó összeget azután azon nem magyar vonatkozású munkák beszerzésére lehetne fordítani, a melyeknek megvásárlását az egyetemi könyvtár céljai javallják.

2. Ekként egy külön ör szentelhetné idejét és munkásságát kizárólag a hazai irodalomnak, miután a többiek részben egyéb hivatalos teendőik, részben pedig az egyetemi könyvtár különleges ügyeinek intézése következtében, nincsenek abban a helyzetben, hogy ezt megtehessék.

3. Miután az egyetemi könyvtárnál úgy az első, mint a második őr egyúttal nyilvános tanár is, abban az esetben, ha az országos múzeum mellett szervezendő őr állás összekötetnék az egyetemi könyvtár valamely őr állásával, ebből nemcsak számos nehézség keletkeznék, hanem magával az intézet céljaival sem lenne összeegyeztethető.

Végre, ha előbb találnék meghalni, mint alázatos kérelmem megnyerhetné a legfelsőbb jóváhagyást, vagy pedig a szóban forgó gyűjteményt átadhatnám, és ezeknek katalógusait kinyomattathatnám, ez esetre özvegyemet és legidősb fiamat, Lajost, végrendeletileg köteleztem az ajánlatnak lelkiismeretes végrehajtására.¹

Mielőtt Széchényi ezen, több helyen nem egészen világosan megszerkesztett kérvényét benyújtotta a felséghez, nem szenved kétséget, hogy megelőzőleg már megállapodott József főherczegnádorral nemcsak a felséghez intézendő felterjesztés tartalmára hanem legalább nagyjában arra nézve is, mi történéjk gyűjteményével akkor, ha azt, a mint ezt a nádor támogatása is reményleni engedte, a felség az ország részére elfogadja.

A gróf azt akarta, hogy az új országos könyvtár abban az épületben helyeztessék el, a hol az egyetemi könyvtár volt, s itt az egyetemi könyvtár igazgatójának felügyelete alatt álljon. Széchényi bizonyára azt hitte, hogy így könnyebben beleegyeznek a legfelsőbb helyen a nemzeti könyvtár létesítésébe s azért lett volna hajlandó könyvtárát az egyetemi könyvtár igazgatójának ellenőrzése alá helyezni.

Nem tudjuk azonban megérteni, hogyan képzelte el a gróf, hogy az egyetemi könyvtárhoz beküldendő köteles példányokat az új országos könyvtár vezetője juttassa el kezeihez, a katalógusba való bevezetés céljából.

Ez tökéletes összezavarása lett volna a két könyvtár élén álló őr hatáskörének, mely alig vált volna előnyére az új intézet fejlődésének. Szerencsére az intéző körök böles körültekintése nemcsak ettől óvta meg a nemzeti könyvtárt, hanem az egyetemi könyvtár felesleges gyámkodásától is.

Széchényi folyamodványát a felség a magyar udvari kanczellária útján 1802 április 2-án azzal a felhívással küldte a hely-

¹ Országos Levéltár. Kancelláriai osztály 1802. Nr. 2885.

tartótanácsához, hogy Széchényi ajánlatáról adjon véleményt, és miután a kérvényben említett katalogus nem mellékeltetett, azt utólag kérje be.

A helytartótanács, április 26-iki felterjesztésében tesz eleget a legfelsőbb meghagyásnak.

A könyvtár, a melyet Széchényi gróf nemcsak személyéhez, hanem magához az ajándékhoz is teljesen méltó és elfogadható feltételek mellett óhajt nemzetének, hazájának felajánlani, olyan nagyszerű, kiváló és egyedüli a maga nemében, hogy a helytartótanács feltétlenül bizik abban, hogy ő felsége azt, az előterjesztett méltányos feltételek mellett, kegyesen fogadja. Ennélfogva arra kéri ő felségét, hogy ezen felséges adományt, mely egyúttal a Széchényi névnek is örök emléket emel, legfelsőbb jóváhagyásával szentesíteni méltóztassék, oly módon, hogy ez alkalmából királyi levelet bocsásson ki, s egyúttal kegyesen engedélyezze, hogy az ajándék az összes hatóságokhoz intézendő körlevél útján hozassék nyilvánosságra, hogy ekként a gróf hazafias áldozata által mások is buzditást nyerjenek a hazai gyűjtemény gyarapítására.

A könyvtár elhelyezésére nézve a helytartótanács nem tartja megfelelőnek az egyetemi könyvtár épületét, nemcsak azon okból, mert ott nincs elegendő hely, hanem még inkább azért nem, mert az adományozónak az a szándéka, hogy a két könyvtár egymástól elkülönítve legyen. Sokkal alkalmasabb lenne erre a célra a pesti papnevelő épülete, a hol a könyvtártermen kívül még olvasóteremről is lehetne gondoskodni, sőt lakásról is az ör, az írnok és a szolga részére. Az örnek évi fizetése 600 forint, az íroknak 400 és a szolgának évi 200 forint lehetne az egyetemi alapból.

Az egyetemet egyidejűleg a paulinusok épületébe lehetne áttelepíteni, a királyi kuriát pedig előbbeni helyére, míg a nagyobb szeminárium épületben a generális papnevelő és a hittudományi kar nyerne helyet.

Addig is azonban, míg az egyetem és kuria áthelyezésének módozataira nézve a helytartótanács, a királyi kamarával egyetértve, részletes tervezetet fog a felség elé terjesztteni, arra kéri ő felségét, méltóztassék a Széchényi-könyvtárra vonatkozó legfelsőbb elhatározását kibocsátani, hogy a könyvtári helyiség belső felszerelésére nézve a szükséges intézkedéseket meg lehessen tenni.

Minthogy pedig az egyetem itt is csak ideiglenesen maradna, és Széchényinek az az óhajtása, hogy a könyvtár abban a városban legyen, a hol a főkormánysház is működik, és semmiesetre sem akarná gyűjteményét az egyetemi könyvtárral egyesíttetni, ennél fogva azokat a könyveket sem lehetne eladni, a melyek a két könyvtárban ilyenformán két példányban is meglesznek.

A katalogust Széchényi kérvényével együtt felküldötte, és így annak a kabinetirodában kellett maradnia.¹

A magyar udvari kancelláriának a helytartótanács véleményére néhány észrevétele volt. A könyvtárör részére tervbe vett fizetést csak 500 forintban kívánta megállapítani az egyetemi alapból, mely ezt a terhet könnyen elviselheti. Az írnokot pedig teljesen feleslegesnek tartotta és csak egy szolgát akart az őr mellett évi 200 forint fizetéssel alkalmazni.

A mi pedig a tiltott könyveket illeti, a melyek bizonyára lesznek a Széchényi-könyvtárban is, ezekre nézve a kancellária azt javasolta, hogy a könyvtár őre, az egyetemi könyvtár igazgatójának felügyelete és ellenőrzése mellett, ugyanazon szabályokat tartsa szem előtt, a melyek az egyetemi könyvtárban érvényben vannak, nehogy az ily munkák, a melyeknek használata legfeljebb csak az egyetemi tanároknak engedhető meg az azokban foglalt veszedelmes tanok megczáfolása céljából, akár az ifjúság, akár mások kezeibe jussanak.

A többiben a kancellária csatlakozott a helytartótanács véleményéhez, és Széchényi ajánlatát a legbecsesebbnek mondotta, azzal a hozzáadással, hogy a folyamodó gróf szólíttassék fel az adománylevél kiállítására, a gyűjtemény átadása pedig az egyetemi alkalmazottak előtt történjék, a kik az átadási és átvételi jegyzéket három példányban állítsák ki.

Az egyetemnek, a kuriának s a többi intézeteknek az áthelyezését illetőleg pedig azt ajánlotta a kancellária, hogy a míg az erre vonatkozó tervek el nem készülnek, egyszerűen vegyen a dologról a felség tudomást.¹

A helytartótanács és a magyar királyi udvari kancellária

¹ Országos Levéltár. Litter. Polit. 1802. Nr. 9163.

¹ A m. kir. kancellária május 21-ki felterjesztése az Országos levéltárban. Kancelláriai Osztály. 1802. Nr. 4574.

egyező véleménye alapján az államtanács szintén az ajándék elfogadását ajánlotta a felségnek, a kinevezési jog megadásával együtt.

Mire I. Ferencz király 1802 június hó 23. napján a következő legfelsőbb elhatározást bocsátotta ki: »Széchényi gróf ajánlatát nemcsak kiváló tetszéssel fogadom, hanem egyúttal kegyelmesen engedélyezem, hogy ő életében ezen könyvtár örét, írnokát és szolgáját, a kik a helytartótanács által javaslatba hozott fizetésüket az egyetemi alapból nyerjék, kinevezhesse, és a mit halála esetére erre vonatkozólag kért, szintén megnyerje. Egyebekben jóváhagyom a kancellária véleményét, elvárván a királyi kuriának a régebbi helyiségekbe, az egyetemnek pedig a pálosok nagyobb épületébe való áthelyezésére vonatkozólag ígért tervezetet. Ezenfelül királyi kegyelmem nagyobb bizonyságául fiát, Széchényi Lajos grófot, kinevezem a kőszegi kerületi tábla számfeletti ülnökévé.«¹

A királyi intézkedésről a kancellária 1802 július 2-án értesítette Széchényit, felhíván egyszersmind, hogy az adománylevelet állítsa ki, az átadást az egyetemi megbizottak eszközölgék, és ezek az átadási jegyzőkönyvet 3 példányban írják le. A tiltott könyveket illetőleg pedig ugyanazon szabályok állapittassanak meg a Széchényi-könyvtárban is, mint a melyek az egyetemi könyvtárban előírvák.²

A helytartótanács pedig július 26-án küldötte meg az értesítést Széchényinek, hogy a felség rendelkezéséből könyvtárának a pálosok egykori pesti épületében jelöltetik ki hely, hol a könyvtár alkalmazottjai egyúttal lakást is nyernek. Ennélfogva bizzon meg valakit, a ki utána nézzen, vajjon az a terem, a melyben a pálosok könyvtára egykor állott, alkalmas lenne-e gyűjteményének befogadására, s erről az esetleg teendő változtatások mielőbbi elrendelése céljából tegyen jelentést.³

Ugyanekkor a helytartótanács az összes egyházi és világi hatóságokat értesítette Széchényi nagylelkű ajándékaról.

Csak most, hogy könyvtárának sorsát biztosítva látta, küldötte szét Széchényi az országban katalógusát, a melyből az I. és II. kötet 1799-ben Sopronban, a III. pedig 1800-ban Pesten

¹ Bécsi udvari levéltár. Staatsraths-Acten. 1802. 2342/155 L.

² Országos levéltár. Kancelláriai Osztály. 1802. Nr. 6183.

³ U. ott. Litter. Polit. 1802. Nr. 16503.

Resol. Aug.

Oblatum Comitis Széchenyi cum
pecuniari complacentia non tantum
accepto, verum una clementer indul-
geo, ut idem Custodem hujus Biblio-
thecae cum Cancellaria et famulo, e
fundo Universitatis projectato per
Consilium little salario providendos
durante vita denominet, et post
illius mortem eatenus id, quod petit,
obtineat. In reliquo Cancellaria

opinionem ratihabes, praestolaturus
promissum planum de restituendis
Curia Regia antiquis suis Aedibus,
et facultatum Universitatis ad
majus Paulinorum aedificium trans-
latione. Insuper in majus Cle-
mentiae nostrae Regiae septuaginta
annos, filius ejusdem Comitem
Ludovicum Beckingius in ^{Anglia} Super numerarium
suum Tabula Distinctus
Ginsburgius demonstrans.

Franciscus ~~W~~^{na}

került ki a sajtó alól.¹ A két első kötet a nyomtatványok betűrendes címjegyzékét tartalmazta, míg a harmadikban ugyanezen munkák szakok szerint voltak csoportosítva.

A három kötetnyi katalogust, a melyet részben jobb, részben pedig közönséges papirosra nyomtatott, nemcsak a világi és egyházi főméltóságok, káptalanok, vármegyék, szabadkirályi városok, főiskolák, külföldi könyvtárak és tudósok, szerkesztőségek, stb. kapták meg, hanem az országnak minden nevesebb embere. Mindezeket felkérte Széchényi, hogy az általa felajánlott könyv kézhez vételét egy sajátkezűleg írt, ívrét nagyságú papiroson ismerjék el, hogy ő ekként mindazon kiváló férfiaknak, a kik korában a hazai irodalom terén érdemeket szereztek, kézjegyét összegyűjthesse és könyvtárában megőrzésül elhelyezhesse.

Eltekintve a hazafias lelkesedéstől, mely alig talál megfelelő szavakat, egyfelől Széchényi nagylelkű ajándékának magasztalására, másfelől a megküldött katalogus megköszönésére, úgy a hazai mint a külföldi irodalom a legkedvezőbb fogadtatásban részesítette a munka megjelenését.

A »Zeitschrift von und für Ungern« ismertetője kiemeli, hogy nemcsak rég érzett szükségét pótol a Széchényi-könyvtár katalogusa, midőn a magyar és magyar vonatkozású munkáknak úyszólván teljes jegyzékét adja, hanem kétségen kívül az irodalomtörténetnek is új lökést ad. A katalogus előnyei közül felemlíti, hogy először betűrendben sorolja fel a munkákat, mert ezáltal megkönnyíti a keresést; másodsor, hogy a kettős címeknél pontosan utal a teljes címre; harmadszor, hogy az olvasó az első pillanatra tisztába jön az egyes munkák terjedelme, fontos vagy jelentéktelen volta felett; negyedszer, hogy azoknál a gyűjteményes munkáknál, a melyek nem illenek bele a maguk teljességében a könyvtárba, fel van tüntetve mi van bennük és hol, magyar vonatkozású, és ötödször, hogy a harmadik kötet az anyagot tudományszakok szerint is összeállítja. Növeli a katalogus

¹ Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci Com. Széchényi. Tomus I. Scriptorum Hungaros et Rerum Hungaricarum Typis Editos Complexus. Pars I. A.—L. Sopronii, 1799. 8° 2 + XVI + 695 + 2. Pars II. M.—Z. 612 + 2. Index Alter Libros Bibliothecae Hungaricae Francisci Com. Széchényi Duobus Tomis Comprehensos In Scientiarum Ordines Distributos Exhibens. Pesthini, 1800. 6 + 494.

becsét az a körülmény is, hogy nem más könyvlajstromokból, nem ujságokból, könyvárusi hirdeteményekből és idézetekből van kiírva, hanem a könyvtárban meglévő könyvekről van a leghívebben lejegyezve.¹

A jenai »Allgemeine Litteratur Zeitung« hasonlóképpen magasztaló szavakban adja tudomásul olvasóinak a katalogus megjelenését. A könyvtárról kimondja, hogy egyetlen a maga nemében és valóságos kincses bányája a magyar irodalomnak. Ha van is az országban oly nyilvános, vagy magángyűjtemény, a melyben egyik másik ritka nyomtatvány vagy kézirat, a melylyel a Széchényi-könyvtár nem dicsekedhetik, feltalálható, gazdagságra nézve mégis felülmulja valamennyit. A katalogus pedig nemcsak az iránt tájékoztatja a magyar irodalom iránt érdeklődőt, hogy mi van meg a könyvtárban, hanem a reálkatalogus révén arra nézve is, hogy mit mutathat fel a magyar irodalom egészen az 1799. évig. Sőt még azok az apró értekezések is fel vannak a katalogusban tüntetve, a melyek a különféle magyar és külföldi folyóiratokban, vagy más hasonló művekben szétszórva jelentek meg, a hol senki sem keresné azokat. Úgyszintén azon okból is méltán örülhet minden irodalomkedvelő a hasznos könyv megjelenésének, mert ebben nemcsak magára az általános történelemre, hanem az egyes történelmi szakokra, sőt az egyes királyokra vonatkozólag is egybe van állítva a meglévő irodalom.

Megemlékezik az ismertető Tíbolth Mihályról is, a kinek legfőbb érdeme, hogy a katalogus annyi tudással, gonddal, szorgalommal szerkesztetett meg.²

Azok között, a kik a könyvtár katalogusát megkapták, volt korának egyik legkiválóbb költői tehetsége, Csokonai Vitéz Mihály is, a ki, mint láttuk, Széchényivel már régebben levelezésben állott, sőt több ízben anyagi támogatásában is részesült. Csokonait körülbelül abban az időtájban, a mikor híre ment, hogy Széchényi könyvtárát a nemzetnek ajándékozta, fájdalmas csapás érte. 1802 június 11-én iszonyú tűzvész pusztított Debreczenben, mely elhamvasztotta az ő édes anyjának házat is. A szegény költőt annál érzékenyebben érintette ez a veszteség, mert állás nélkül volt, és betegeskedéséhez, irodalmi tartozásaihoz most még a meg-

¹ 1802. évf. II. 3. füzet 334. l.

² 1802. évf. III. kötet.

élhetés nehéz gondjai is járultak. Hogy segítsen magán, mindenfélét megpróbál; a többi közt azt is, hogy az újonnan létesített országos könyvtárnál nyерjen alkalmazást.

1802 szeptember 24-én egy 16 oldalra terjedő levelet intéz ez ügyben Széchényihez.

»Tanuja vagyok, — írja ebben — még a hidegebb és indifferentebb Magyaroknak is arról az ő meglepetésekről, a millyennel az Exczellenncziád példátlan áldozatját, melylyel becses Nemzetét s a Hazai Eruditiót boldogítani méltóztatott, a minapi újságokból vették. Csak maga egy könyvtárnak összeszedése is, hát még azoknak a közkézen nem forgó kintseknek koronás fejekhez illő egybegyűjtése, már az egész Nemzetnek tiszteletét s minden korabeli tudósoknak háládatosságát megérdemelné: mit tudjunk hát szólni akkor, mikor annak még ingyen való elajándékozását kell hallanunk? El kel boríttatnunk a csodálkozástól, tele kell érzéssel telnünk, némán kell bámulnunk és tisztelnünk a szokatlan nagyságot, mint magát a természetet, tulajdon munkáiban, és a ki legtöbbet tud is közülünk kifejezni, ennyit mondhat: Széchényi!!

Kevés van Kegyelmes Uram, a kit Exczellenncziádnak ez a közönséges gyűjteménye nagyobbban interesszálna, mint engemet, a honnan, ha többen könyörögnek is Exczellenncziádnál azon Bibliotheca mellett való hivatalért, nem sok van, a ki nálam abban több gyönyörűséget találna, a kinek azt vagy szokott occupatiója, vagy pedig mostani állapota szükségesebbé tették volna.«

Ezt azután bőven és részletesen indokolja. Fogadja, hogy ha Isten életének kedvez, és a békességet megtartja, több és (a poetai mellett historiai) fontosabb munkáival is igyekezni fog egy ily dicső nemzet, egy ily áldott haza eránt tiszteletét és munkásságát kimutatni. Legközelebb pedig mindazokat a kézírásokat s kivált azon a részen heverő ritkaságokat, a miket egy vagy más helyen látni szerencséje volt, a gróf gyűjteményébe, minthogy azok többnyire jó urainál, barátainál vagynak, beszerezni kötelességének tartja.

Az »Árpádról és őseinkről irandó Heroica Epopoeaja is négy esztendők leforgása alatt sok tanulmányt igényelt«, a minek kimutatására számos hivatkozással csillogtatja történelmi ismereteit. Ő maga is gondolkozott már azon, hogy összegyűjti a magyarok eredetére vonatkozó összes adatokat és együtt kiadja. Erre neki is szüksége lenne, hogy Árpádról irandó költeményét annál helye-

sebben elvégezhesse. Mert az akkori történetek, geografia, régiségek, familiáknak, váraknak, városoknak eredeti szokások, erköltsők, vitézeknek viselt dolgaik stb. még egybeszedve nincsenek. Még pedig a documentumok mind keze alatt nem találtnak az embernek, szörnyű nehéz az ily homályos állapotokban boldogulni. Már csak az az egy cél is elmulthatatlanná teszi az Árpád írójának egy bibliothecánál lakó lakást.

»Kegyelmes Uram! — írja tovább — Homerost még ma is azért csudálja és becsüli oly igen a világ, hogy az akkori helyeket, városokat, nemzeteket, vitézeket, fegyvereket, szokásokat, charactereket etc. oly pontról pontra tudja festeni. Ha az Ég az én sorsomnak, egészségemnek, elmémnek úgy talál kedvezni, hogy ötöt nem elérni, mert ez kevély feltétel volna, csak közelebből is követni tudnám ezekben, akkor egy új productumot adnék magam is édes hazámnak a kezébe, a melyet a külföldieknek vádja ellen mutathatna. Azonban az Epopoea az egész poetai világban leghosszabb, legtükéletesebb, s annál fogva legnehezebb munka«.

Hogy ezt annál jobban végezhesse, letett minden hivataláról s Debreczenben vont a magát. Leégvén azonban háza, itt tovább nem maradhat. Csakis a gróf adhat neki és muzsájának új életet, csakis ő teheti vissza régi elementumába. És ha ezt az ő csekély talentomi nem érdemlik, nyomjon többet ezeknél a gróf nemes szívében az ő szomorú sorsának meggondolása, s a csupa könyörületesség. Miután azonban nem akar csupa szánakodásból és valamely szolgálattétel nélkül esenkedni egy olyan hivatalért, mely az egész nemzetre céloz, ő tehát még arra kötné le magát, hogy a nationalis poezisból az academiabeli ifjúságnak mindennapi leczkéket ingyen adjon.

Egyedül csak egy nehézséget lát maga előtt, egy nagy nehézséget és ez a vallás! De a grófnak, a ki a közjóban, mind a politikai, mind a tudománybéli dolgokra nézve annyi fáradozást és annyi áldozatot tett, nem lenne-e oly hathatós a közbenvetése, hogy ezt a csekély különbséget mások előtt tűrhetővé tehetné! Csekélynek mondá a vallásbéli különbséget, igenis! Csekély az ebben a tekintetben. Mert a poezisi és literaturai foglalatosság oly indifferens a religióra nézve, s oly ártatlan a maga princípiumaiban, hogy az senkinek lelkiismeretében gáncoskodni nem

akar. Nem vigasztalás lenne-e a magyar reformátusoknak, kik a királyi Academiákat jobbagyi hív bizodalommal gyakorolják s azelőtt kevéssel még előmentekért királyi jutalmat is nyertek, ha látnák, hogy a tudománybéli igazgatás is az ő tanításokhoz valamely kevés bizodalmat mutatni méltóztatik? Nem hallgattatná-e el a református Státusoknak azt a titkos panaszát, hogy az országos fundáczió épült universitásban az ő sorsosaik közül egy sem nyerhetett tanítói széket, ha legalább egy professort reformátust láthatnának? Ő nem politikus, de ezt az ő ellenvetésekre nem alkalmatlan politikai fogásnak gondolná.

Mindezeket pedig távol legyen, hogy a grófnak fejtegetné fel ily hosszasan, a ki mind a tudományok becsét és természetét, mindazoknak nálunk való állapotját, mind a politika maximákat tökéletesen esméri; ő csak saját érzéseit, gondolatait kívánta vele közleni; és ennek a bátorságnak oka az ő bizodalma, bizodalma oka pedig a gróf nemes és leereszkedni nem sajnáló természete, mellyel csak a valóságos nagyok birhatnak. A gróf megnyerte ő felségének a hazai tudományokra nézve is a bizodalmat, a Literaria igazgató hatalomnak tiszteletét, az egész Nemzetnek háládatosságát; ő a magyar Tanulságoknak legbathatósb gyarapítója, a szép literaturának szives pártfogója — ily sok tekintetből megszűnik tehát neki hosszas kéréssel alkalmatlankodni s egyedül atyai s patrónusi kegyes szívére és szokott bölcs belátására bizza, azokba ajánlja magát, sorsát, szándékát.

Tudja ugyan, hogy a gróf udvara tele vagyon a legválogatottabb s egyszersmind már sok érdemeket tett személyekkel, s olyanokkal, a kikhez képest ő a legcsekélyebb emberek közül való; ennélfogva távol legyen, hogy ismét abba az indiscretióba essen, hogy magát más derekabb subjectumok elébe tolja, és a custosi első rangért zsaroljon; megelégszik ő, nemcsak, hanem boldognak tartja magát, ha cancellista fővel szolgálhat és lakhatik is a mellett a dicső gyűjtemény mellett, a mely reá nézve Potosi, Bengala, Eldorado. Talán nem lesz alacsonyságára annak a hivatálnak, ha egy hajdani literaturae professor állítódik abba belé, a ki most is csak azért kívánt privatizálni, hogy a mint Octaviában vagyon: »liber animus sibi semper vacet, studia recolenti sua«.

Sem a nagyravagyás, sem a pénz szerelme, nem izgatja erre a hivatalra, egyedül hazaszerelme, s a tudományra való

vágyakozás az, a mi őt könyörögteti; mellyet ha megnyer, nyugodt lélekkel fogja érzni és énekelni Horaciuszszal, hogy ha urasága nincs is »at fides et ingeni benigna vena est, nihil Deos ultra lacesso, nec potentem amicum largiora flagito satis beatus«. Örömmel szenteli fel mind lantját, mind herosi trombitáját Nemzete mellett, a grófnak és méltóságos Házának, és avagy csak azért is jobban igyekszik Horác vagy Virgil nyomába sietni, hogy az ő Polliója előtt való zengedezésre méltatlan ne legyen. Mi nekünk szegény Magyaroknak sem Pericles Archonunk, sem Augustus tsászáruk, sem X. Leo pápánk, sem XIV. Lajos királyunk nincsen; a gróf az, a kiből nálunk ez akármelyik kitelhetik; kitelhetik, hogy ebben a catholikus statusban, néki reformatusnak az légyen a gróf, a mi a reformata Angliában volt a catholikus Popenak Lord Bolingbrocke.

De szinte oratiót láttatik írni az instanczia helyett, és a levél színe alatt Panegyrikust; akármilyen legyen ez, bérekeszti, noha a tele tölt szívnek bajos magát röviden kiadni, bérekeszti könyör-gésének alázatos megújításával.

Másnap, szeptember 25-én Széchényi nejét is felkeresi sorai-val. Elmondja, hogy bár holtig való privatus életre és csendes magánosságra szánta volt Munkái kedvéért magát, most mégis kénytelen hivatalba lépni. Hanem hogy az mégis olyan ne legyen, a mi feltett plánumától elszakasztaná, és nemes Nemzete hasznára készítendő írásaitól az időt elvonná, legjobban óhajtana a gróf pesti bibliothecája mellé szolgálatba állani, minthogy ott egyszerűsmind elegendő üressége lenne, s a szükséges könyveket is céljaira nézve megtalálhatná.

Csak a szomorú szükség kényszeríti őt e lépésre. Jóllehet a természet fia, barátja és tisztelője, jóllehet egy fakadó forrást, egy árnyékos fát, egy andalító kertet vagy erdőt most is, nemcsak verseiben, hanem a szívében is felette becsül, mégis a falusi vagy mezővárosi életet kerülnie kell, szükségessé tevén a nagyvárosban való lakást a bibliotheca, a tudósokkal való társalkodás és a nemzeti történetekről való régi planuma. Ha Debreczenben volna afféle magánosan dolgozó embernek való üres hivatal, még akkor is megtartóztatná eme kérésétől a grófi pár iránt való mély tisztelete és reverenciája. De most nagyvárosi conditiót nem

ismervén alkalmasabbat, mely főhajtással esedezik, méltóztassék ügyét a gróf előtt egy-két kegyes szavával elősegíteni.¹

Széchenyi nagyon szíves hangon válaszol Csokonai levelére. »Mivel azon hivatalok — írja — csak addig adatnak idegeneknek, miglen gyermekei nevelői a nevelést végzik, megbocsát neki, hogy ily rövid ideig tartó készségének jelével nem szolgálhat.« Igéri azonban, »hogy maga nyújt szolgálatára alkalmatosságot, a mint ha a bibliotheca mellett lehetett volna módja kívánságának beteljesítésére, abban is készségét tapasztalta volna. Ne vegye el azonban hozzá vonzó bizalmát, mert a mint érdekeit becsüli, úgy örömeinek fogja tartani mindig, ha utóbb is megmutathatja tiszteletét és készségét«. Egyuttal barátságának csekélysége gyanánt »szomorú kárainak néminemű kárpótlására« 100 frtot küld neki, mentegetvén magát, hogy nem sok ugyan ez adomány, hanem az ország múzeumára fordítandó költség és a katalogusoknak kinyomatása tartóztatja nagyobbnak szolgáltatásától.²

Ha nem csalódunk, Kovachich is gondolt arra, hogy az új könyvtár öre legyen, a ki az utóbbi időben ismét közeledett a grófhhoz, sőt a kézirat-katalogus ügyében az 1801. év szeptember havában Czenken is megfordult.

Midőn arról értesült, hogy Széchenyi gyűjteményét az országnak ajándékozta, és ajándékát már a felség is elfogadta, siet szerencsekívánatainak kifejezést adni. Egyuttal azonban keserves szavakban önti ki szíve panaszát is saját helyzete felett. Mindig csak ilyen tőle távol álló örömekben van — úgymond — része. Már már betölti életének 58-ik és hivataloskodásának 29. esztendejét, mely idő alatt mindent áldozatul hozott a hazai irodalomnak, és bár általános a vélemény, hogy másoknál nagyobb érdemeket szerzett magának e téren, mégis oly nyomorúságos állásban tengődik, hogy valóban nem tudja, van-e csak egyetlen valódi jóakarója is, és nem tudja, mint fog itélni az utókor azokról, a kiknek tehetségükben állott volna sorsán javítani. Ha a szorgalmas emberek csak addig lesznek mindenféle kilátásokkal biztatva, a míg képesek valamit nyújtani, azután pedig elhanyagoltatnak, bizonyára nem igen fognak követőkre találni. Arra kéri tehát a grófot, mint

¹ Széchenyi-levéltár. I. kötet, 9. szám, III. csomag, 56. szám.

² Schedel Ferencz: Csokonay minden munkái. Pest, 1844. p. 58.

kegyes pártfogóját, hogy most, a mikor könnyen találhat módot az ő megsegítésére, érvényesítse érdekében sokszor ígért hathatós befolyását. Ez által csak megtetézi a hazai irodalom körül szerzett érdemeit és eljárása mindazok előtt, a kik ismerik az ő — Kovachichnak — törekvéseit, örök dicsőséget fog nevének szerezni.¹

A könyvtárnokságra gondol-e levelében Kovachich, nem tűnik ki soraiból. De könnyen meg lehet, hogy csakugyan erre vonatkoznak szavai, miután július 4-én, a mikor levelét írta, még nem tudhatott közelebbit sem a könyvtárór javadalmazásáról, sem Széchenyi erre vonatkozó szándékáról, és azt hihette, hogy ez megfelelő állás lenne számára.

Gondol erre Engel János Keresztély is, a ki vele sűrű levelezésben állott, s a ki október 12-én ezt írja neki Bécsből: »bár csak te lennél a könyvtárnok. Mondják azonban, hogy Miller lesz.«²

Nagyon valószínű, hogy Kovachich maga sem áhítozott többé az állásra, a mint megtudta, milyen javadalmazással lesz egybekötve, és mily feltételek mellett szándékozik Széchenyi azt betölteni.

Széchenyi e közben megtekintvén a termet, a melyben a paulinusok könyvére egykoron állott, s a melyet a felség rendelkezése az ő gyűjteménye számára kijelölt, úgy látta, hogy a helyiség, a melyben még szekrények is vannak, elég tágas lesz könyveinek és kéziratainak befogadására. Miután azonban szerette volna, ha a helyiség tekintetében esetleg később előálló nehézségek már most, a mikor úgyszólván letéttetik a Nemzeti Múzeum első alapköve, elháríttatnak, midőn a teremre vonatkozólag szeptember 5-én jelentést tesz, egyuttal azon kérelemmel járul a helytartótanácsához, hogy a már kegyesen engedélyezett olvasóterem mellett, és ezzel kapcsolatban, még egy helyiség engedessék át az ő gyűjteménye és azon könyvek, kéziratok részére, a melyeket részint ő maga, részint pedig mások fognak a jövőben a könyvtárnak ajándékozni.

¹ Széchenyi-levéltár. I. kötet, 9. szám, III. csomag, 56. szám.

² Ugyanebben a levélben még a következőket olvassuk: »Én is óhajtottam volna, hogy a Széchenyi-könyvtár mint hitbizomány Czenken maradjon, és fájlalom, hogy tanácsaid nem lettek figyelembe véve.« Érdetetlen az egész előttünk, mert hiszen Kovachich maga is — mint láttuk — azon volt, hogy a könyvtár Czenkről Peste jőjjön. Kovachich levelezése. XVIII. 45.

Minthogy pedig gyűjteményét a királyi meghagyás értelmében jegyzék mellett tartozik az egyetem embereinek jelenlétében átadni, hogy azt megelőzőleg előbb azoknak adhassa át a könyvtárt, a kikre ennek őrizete bízva lesz, s minthogy ugyanezek fogják a gyűjteményt is összeírni s Czenkről elszállítani, a mi szintén sok időbe kerül és nagy gonddal jár, arra kéri még a helytartótanácsot, eszközölje ki a felségnél, hogy az általa már legközelebb kinevezendő egyének már kineveztetésük napjától megkaphassák fizetésüket.

A helytartótanács másnap értesítette a grófot, hogy a kért helyiségekre vonatkozólag intézkedett, a könyvtári alkalmazottak fizetését pedig azonnal folyósítani fogják, a mint a kinevezés megtörténtét bejelenti.¹

Megtevéen Széchényi ekként úgy a gyűjtemény elhelyezésére, mint a könyvtár mellé kinevezendő hivatalnokok fizetésére és lakására vonatkozólag a még szükségesnek látszó lépéseket, 1802 november hó 25-én, Bécsben, benyújtotta az általa ugyanezen napon aláírt és pecsétjével ellátott alapítólevelet a magyar udvari kancelláriához, oly kéremmel, hogy az erre vonatkozó királyi megerősítőlevél két példányban állíttassék ki számára, a melyek közül az egyiket a családi levéltárban, a másikat pedig a könyvtárban akarja elhelyezni.

Az alapítólevélben lemond Széchényi minden tulajdonjogról úgy a maga, mint egész családja nevében, a gyűjteményre vonatkozólag. Bizonyos előjogokat azonban fentart a maga és utódai számára a könyvtár ügyeire nézve.

Ezek a legnagyobb részben ugyanazok, a melyeket a királyhoz benyújtott kérvényében felsorolt. Hogy 1. jogában álljon a gyűjteményt a jövőben is gyarapítani; 2. a katalogus pótköteteit kiadni; 3. hogy a könyvtár a nádor fenhatósága alá helyezzessék; 4. hogy a könyvtár soha ne egyesíttessék az egyetemi könyvtárral; 5. hogy az ajándékozásra vonatkozó felirat a könyvtárteremben elhelyezzessék; 6. hogy a könyvtárőri, írnyi és szolgálai állásra ő nevezhessen ki, halála után pedig az ő egyenes leszármazottjai, ezek hiányában pedig oldalági rokonai közül az, a ki a legmagasabb méltóságban lesz, ezen állásokra három alkalmas egyént ki jelölhessen, elsősorban a család nevelői közül; végre 7. kiköti,

¹ Országos levéltár. Litter. Polit. 1802. Nr. 23075.

hogy a könyvtár őre ne lehessen egyuttal az egyetemi könyvtár őre is.

Csak a második, illetőleg a harmadik pontra nézve találunk eltérést az alapítólevél és a folyamodvány szavai közt. A mennyiben a kérvény szerint a szerzők által az egyetemi könyvtárhoz beküldött köteles példányokat az országos könyvtár vezetője juttatta volna el a gróf kezeihez, a kinyomtatandó katalogus teljessége érdekében, az alapítólevél szerint pedig az egyetemi könyvtár örének feladata lett volna ez.

Ez az amúgy is csekély eltérés azonban minden jelentőségét elveszítette az által, hogy Széchényi az alapítólevél negyedik pontjába beiktatta, hogy a szerzők köteles példányai ezentúl az országos könyvtárba is beküldessenek.

Nem tudjuk, kinek az eszméje volt ez. A főherczeg-nádoré? Széchényi grófé? Avagy egy ismeretlen harmadiké?

Kétségtelen, hogy újabb keletű volt a folyamodványnál, minthogy ebben még nincs erről szó. Az sem szorul bizonyításra, bár forrásaink erre nézve hallgatnak, hogy a nádor és a gróf szóbelileg tárgyalták a dolgot, mielőtt Széchényi az alapítólevélbe felvette.

Bármiként történt is azonban, az az egy bizonyos, hogy ez az utólag beleszúrt rövid mondat volt Széchényi összes feltételei közt a könyvtárra nézve a legfontosabb.

Mert az által, hogy ez az alapítólevélbe bevétetett, s az által, hogy I. Ferencz király 1802 november 26-án Széchényi alapítólevelét egész terjedelmében átírta, minden pontjában jóváhagyta, aláírásával és pecsétjével megerősítette, egyuttal a Széchényi-Országos-Könyvtár fejlődése is új, biztos alapra fektettetett, a mely a legteljesebb összhangban volt a Széchényi által kitűzött azon feladattal, hogy gyűjteménye tisztán és kizárólag a nemzeti művelődés szolgálatában álljon.
